

Ο ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΥΛΙΣΜΟΣ*

(Ἡ ὑλιστικὴ ἀντίληψις τῆς Ἱστορίας)

Ὑπὸ τοῦ κ. ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΚΟΥΣΗ

Ὑφηγητοῦ Πολιτικῆς Οἰκονομίας

Τὸ οὐσιῶδες περιεχόμενον τῆς ὑπὸ τὸν ὄψ ἄνω τίτλον θεωρίας εἶναι, ὅτι ἡ κοινωνικὴ ζωὴ ἢ ἄλλως τὸ ἱστορικῶς γίνεσθαι παρουσιάζει μίαν κατὰ φυσιοκρατικὴν ἀναγκαιότητα ἐξέλιξιν. Ἡ κινουσα δύναμις πρὸς τὴν ἐξέλιξιν ταύτην ἔγκειται εἰς τὰς παραγωγικὰς δυνάμεις τῆς κοινωνίας, δηλαδὴ εἰς τὴν ἐκάστοτε οἰκονομικὴν τεχνικὴν.

I

1. Ὁ ἱστορικὸς ὑλισμὸς, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν διαλεκτικὸν ὑλισμὸν, εἶναι ἡ κοινωνικοῖστορικὴ φιλοσοφία τοῦ μαρξισμοῦ.

Ἐπὶ τῆς κοινωνικοῖστορικῆς φιλοσοφίας τοῦ μαρξισμοῦ καὶ ἐπὶ τῆς θεωρίας τῆς ἀξίας καὶ ὑπεραξίας ἐπικοδομεῖται ὁλόκληρον τὸ θεωρητικὸν καὶ πολιτικὸν οἰκοδόμημα τοῦ μαρξισμοῦ.

Ἡ κοινωνικοῖστορικὴ καὶ ἡ μεθοδολογικὴ ἄποψις τοῦ μαρξισμοῦ εἶναι ἡ κλεις διὰ τὴν κατανόησιν τῆς *μαρξιστικῆς οἰκονομικῆς*. Αὕτη ἐξ ἀντιθέτου εἶναι ἡ οἰκονομικὴ θεμελίωσις τῶν φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων τοῦ μαρξισμοῦ περὶ τῆς ἱστορικῆς διαδικασίας τοῦ κεφαλαίου, ἣτις κυριαρχεῖται ἀποκλειστικῶς ὑπὸ τῶν παραγωγικῶν σχέσεων καὶ ἐξελίσσεται αἰτιοκρατικῶς καὶ διαλεκτικῶς. Ἡ ἀπόλυτος αὕτη συσχέτισις τῶν κοινωνικοῖστορικῶν φιλοσοφικῶν ἀρχῶν τοῦ μαρξισμοῦ μὲ τὴν μαρξιστικὴν οἰκονομίαν ἐξηγεῖ τὴν παράλειψιν τοῦ Μάρξ ν' ἀναπτύξῃ λεπτομερέστερον τὰς βάσεις τῆς ὑλιστικῆς (μαρξιστικῆς) ἢ οἰκονομικῆς φιλοσοφίας, διότι αὕτη περιέχεται εἰς τὴν *ἀνάλυσιν τῆς οἰκονομικῆς παραγωγῆς*.

2. Ἀλλὰ τί εἶναι μαρξισμὸς; Μαρξισμὸς εἶναι συλλογικὸς τίτλος δι' ὅλας τὰς θεωρίας, αἵτινες ἐπικαλοῦνται τὴν θεωρίαν τοῦ Μάρξ (1818-1883) ὡς τὴν ἀναμφισβήτητον δι' αὐτὰς αὐθεντίαν (†).

* Ὁ ἱστορικὸς Ὑλισμὸς εἶναι μία θεωρία διὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ ἱστορικῶς γίνεσθαι. Παραλλήλως, διετυπώθησαν καὶ ἄλλαι θεωρίαι διὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἱστορικῶς γίνεσθαι, ὡς ἡ μεταφυσικὴ θεωρία, ἡ ἰδεοκρατικὴ θεωρία καὶ ἡ θεοκρατικὴ θεωρία.

Αἱ θεωρίαι αὗται εἶναι φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ἐξετάζουσαι τὴν μορφολογικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἱστορικῶς γίνεσθαι, δηλαδὴ ποίας φύσεως ἱστορικὰ γεγονότα ἔχουν προδεδιοριστικὴν ἱστορικὴν σημασίαν. Ἰδὲ Κ. Δημητροπούλου: Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας, 1957.

1) Ἰδὲ τὴν βιβλιογραφίαν καὶ τὰ ἔργα τοῦ Μάρξ εἰς τὰς παρ' ἡμῖν Ἐγκυκλοπαιδείας, τὸ Wörterbuch der Sozialwissenschaften, τὴν Encyclopedia Britannica καὶ τὴν Encyclopedia of the Social Sciences ὡς ἀφετηρίαν ἐιδικωτέρας ἀπασχολήσεως.

Ὁ Μάρξ διετύπωσε τὰς βασικὰς ἀρχὰς τοῦ θεωρητικοῦ του ἔργου ἀπὸ τοῦ 1840. Περιεχόμενον τῆς θεωρίας του εἶναι τὸ μὲν *ἀπηνῆς κριτικὴ τῆς κεφαλαιοκρατίας, τὸ δὲ ὁ εὐαγγελισμὸς τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς ἀνθρωπότητος εἰς τὴν ἀταξικὴν κοινωνίαν.*

Τὸ θεωρητικὸν σύστημα τοῦ Μάρξ ἀνεπτύχθη περαιτέρω καὶ ἐτροποποιήθη ὑπὸ τῶν μαθητῶν-ἀποστόλων του, κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἡ μαρξιστικὴ θεωρία νὰ διέρχεται ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεώς της συνεχῆ κρίσιν. Μεταξὺ τῶν μαθητῶν του ἐπῆλθε σχίσμα, καὶ οὕτως ἔχομεν ἑνωρὶς τοὺς *ὀρθοδόξους μαρξιστὰς* καὶ τοὺς ὑπ' αὐτῶν καλουμένους *αἰρετικοὺς*. Σήμερον ἐπικρατεῖ ὡς αὐθεντικὴ ἔρμηνεία τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας ἡ ὑπὸ τῶν Lenin καὶ Stalin διατυπωθεῖσα, ἣτις μάλιστα εἰς τὰς χώρας τῆς σοβιετικῆς σφαίρας τυγχάνει καὶ τῆς προστασίας τῆς κρατικῆς ἐξουσίας! Ἐννοεῖται, ὅτι καὶ οἱ ὡς αἰρετικοὶ χαρακτηρισζόμενοι (G. W. Plechanow, Karl Kautsky, Rose Luxemburg, Rudolf Hilferding, Max Adler, N. Bucharin) θεωροῦσιν ἑαυτοὺς ὡς πιστοὺς ἔρμηνευτὰς τῆς ἀρχικῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ.

Οὕτως εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας ἔχομεν ἑν πρώτοις τὴν αἵρεσιν τοῦ Bernstein ἔναντι τοῦ *πραγματικοῦ ἀγωνιστοῦ τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας* Kautsky, μεθ' ὃν ἐπεταὶ τὸ σχίσμα τοῦ Kautsky ἔναντι τοῦ Lenin.

Οὕτως ὁ μαρξισμὸς κατέληξεν ἀπλῶς ζήτημα ἔρμηνείας. Ἐννοεῖται, καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Bernstein εἶπε: «μὲ τὸν Μάρξ καὶ τὸν Ἐγκελς δυνάμεθα ν' ἀποδείξωμε τὸ πᾶν». Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἀνάγκη, ὅπως εἰς πᾶσαν δεδομένην στιγμὴν ἀποσαφηνίζεται περὶ ποίου μαρξισμοῦ πρόκειται.

Οἱ ἐκάστοτε αὐτοκαλούμενοι ὀρθόδοξοι μαρξισταὶ πόρρω ἀπέχουν νὰ θεωροῦνται καὶ ὡς οἱ αὐθεντικοὶ ἔρμηνευταὶ τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας. Τοιαύτη ἦτο ἡ αὐθαιρεσία καὶ ἡ σύγχυσις ἐκ τῶν ἐρμηνειῶν τῶν μαθητῶν τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ, ὥστε ὁ ἴδιος νὰ φέρεται διατυπώσας τὸ χαρακτηριστικὸν «je ne suis pas marxiste». Ἡ ἀντιδιαστολὴ αὕτη τοῦ διδασκάλου ἔναντι τῶν ἀποστόλων ἰσχύει κατὰ τὸν ἴδιον λόγον καὶ ἔναντι τοῦ φίλου καὶ συνεργάτου του Φρειδερίκου Ἐγκελς. Πλὴν ὁμως ἡ ὑπ' αὐτοῦ δοθεῖσα ἔρμηνεία εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Μάρξ ἐπεκράτησε καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν, εἰς τρόπον ὥστε Μάρξ καὶ ὁ Ἐγκελς νὰ θεωροῦνται ὡς συνδημιουργοὶ τοῦ Μαρξισμοῦ (!).

3. Τὸ ἰδιορρυθμὸν τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας, τοῦθ' ὅπερ εἶναι ἀποδεικτικὸν τῆς ζωτικότητος καὶ τοῦ μεγαλείου της, εἶναι ὅτι τὸ μαρξιστικὸν πνεῦμα, παρ' ὅλην τὴν ἀνωτέρω θεωρητικὴν κρίσιν (2) καὶ ἀσχέτως πρὸς τὸ γεγονός ὅτι αὕτη ἀναιρητῆται ἢ ὄχι ἀπὸ τὴν νεωτέραν ἔρευναν ἢ ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν τῶν πολιτικοκοινωνικῶν καὶ οικονομικῶν γεγονότων, ἐπηρεάζει τὸν λεγόμενον *προλεταριακὸν σοσιαλισμὸν* (3) ἀκόμη καὶ εἰς τὸ πλάσιον τῶν εὐημερούντων κρατῶν. Ἐπίσης τὸ ἀξιοπαρατήρητον εἶναι, ὅτι ὁ μαρξισμὸς εὔρεν ἤδη τὴν

1) Ὁ Lenin ἀναφέρεται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ εἰς τὸν Ἐγκελς.

2) Ὁ Briefs ἐτόνισεν, ὅτι ὁ μαρξισμὸς εὐρίσκεται εἰς πλήρη κρίσιν καὶ ὅτι ὑπάρχει ἰδεολογικὴ κρίσις εἰς τὸν κόσμον τοῦ προλεταριάτου, Schmollers Jahrbücher, Proletarischer Sozialismus Bd 50, Heft 1 S. 2.

3) W. Sombart, Der Proletarischer Sozialismus, I Bd, s. 23.

δικαιώσιν του εις την Σοβιετικήν Ρωσσίαν και τὰς λοιπὰς κομμουνιστικάς χώρας, παρ' ὅλας τὰς *κολοσσιαίας διαφορὰς μεταξὺ τῆς εὐαγγελισθείσης ἀναξικῆς κοινωνίας και τῆς μπολσεβικικῆς ιδεολογίας και πράξεως* και παρά τὰς ἠτιολογημένας ἐπιφυλάξεις, ἂν αἱ σημειωθείσαι ἐπαναστάσεις και ἡ ἐπιβολὴ τοῦ κομμουνιστικοῦ καθεστῶτος ἐξειλίχθησαν κατὰ τὴν μαρξιστικὴν θεωρίαν (ιδεὲ κατωτέρω V, 14 γ). Ἡ δύναμις τοῦ μπολσεβικισμού ἔγκειται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι αἱ ἰδέαι του εἶναι συμπαθεῖς εἰς μεγάλα στρώματα τῆς κοινωνίας ὅλου τοῦ κόσμου. Τέλος ἀξιόλογος εἶναι ἡ σημειωθείσα μὲν ἀναγέννησις τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας εἰς τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας τῆς Β.Α., ἀλλὰ και ἡ ὑποχώρησις ταύτης ἐν Γερμανίᾳ, ὅπου ὑπῆρχεν ἀνεκάθεν ἰσχυρὰ μαρξιστικὴ παράδοσις, και παρουσιάζεται ἀπροθυμία τῶν σοσιαλιστῶν (πλὴν μικρᾶς αἰρέσεως) νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὰς ἀρχικὰς θέσεις τοῦ μαρξισμού.

Ἄκριβῶς ἐπειδὴ αἱ σοσιαλιστικαὶ ἰδέαι κυριαρχοῦν εἰς μεγάλην ἔκτασιν ἐπὶ τοῦ συγχρόνου πνεύματος, εἶναι ἀνάγκη ὁ σοσιαλισμὸς νὰ εὕρῃ σαφῆ ἀντίδρασιν.

Φορεῖς τῆς ἀντιθέσεως ταύτης εἶναι οἱ κεκρυγμένοι ὑπὲρ τοῦ δικαιώματος τῆς ἰδιοκτησίας ἐπὶ τῶν παραγωγικῶν μέσων και οἱ μὴ ἀναγνωρίζοντες τὴν σοσιαλιστικὴν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν ὡς οἰκονομικῶς σκοπιμωτέραν και ἠθικῶς ἀνωτέραν. Μὲ ἄλλην διατύπωσιν, ὅλοι ὅσοι πιστεύουν εἰς τὸν *φιλελευθερισμὸν και τὴν οἰκονομικὴν εὐημερίαν*. Ἡ ἀστικὴ κοινωνία πρέπει νὰ εὕρῃ τὴν ἠθικὴν δύναμιν τῆς ἀντιστάσεως εἰς τὸν σοσιαλισμὸν. Ἰδίᾳ πρέπει νὰ ἀναζωογονηθῇ και νὰ διαφωτισθῇ ἡ ἠθικὴ συνείδησις τοῦ κόσμου τῶν ἐπιχειρηματιῶν, ὥστε νὰ μὴ ἀποδέχωνται ὡς θεμελιωμένας τὰς σοσιαλιστικὰς ἀντιλήψεις και νὰ μὴ συμπεριφέρωνται ὡς ἔχοντες ἔνοχον συνείδησιν διὰ τὰ ὑπ' αὐτῶν πραγματοποιούμενα κέρδη κατὰ τὴν ἀσκησιν τῆς ἐπιχειρηματικῆς τῶν δραστηριότητος.

Ἐπομένως, εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν ἢ τὸ γεγονός, ὅτι τὸ προλεταριακὸν κίνημα ὑπενόμωσεν εἰς τὰς καρδίας τῶν μελῶν τῆς ἀστικῆς κοινωνίας τὴν δύναμιν τῆς ἀντιστάσεως, εἶναι ἀνάγκη ν' ἀντιταχθῇ μία *σταθερὰ βᾶσις τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ιδεολογίας*.

Ἄφετηρία ὅμως εἰς τὴν συνεχῆ ταύτην προσπάθειαν πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀναγνώρισις, ὅτι τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον τοῦ Μάρξ δὲν εἶναι νεκρὸν και ὅτι ἡ ἀσκηθεῖσα ἐπιστημονικὴ κριτικὴ δὲν ἐπέτυχεν εἰσέτι νὰ κλονίσῃ τὴν θέσιν τοῦ Μάρξ εἰς τὴν κοινωνικὴν και πολιτικὴν δρᾶσιν. Ἐπομένως, παρ' ὄλην τὴν μεγάλην μαρξιστικὴν φιλολογίαν, εἶναι πάντοτε ὄχι μόνον δικαιολογημένη ἀλλὰ και ἀναγκαία ἡ ἀντικειμενικὴ ἔκθεσις και ἡ *sine ira et studio* κριτικὴ ἐρευνᾶ τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας.

Ἡ ὑπὸ τοὺς ὄρους τούτους ἐνασχόλησις και οἰκείωσις μὲ τὸν μαρξισμόν εἶναι ἐπιβεβλημένη, διότι ἐπὶ τέλους και ὁ σοσιαλισμὸς μὲ τὰς φιλελευθέρους κατὰ τὸ μᾶλλον και ἥττον τάσεις δὲν εἶναι παρά πρόγραμμα μεταμορφώσεως τοῦ κοινωνικοῦ και οἰκονομικοῦ καθεστῶτος συμφώνως πρὸς ἕνα ἰδεῶδες. Διὰ τὸν Μάρξ ὅμως, ὁ σοσιαλισμὸς δὲν εἶναι τὸ ἰδανικὸν μιᾶς ἀρτίας κοινωνικῆς τάξεως, ἀλλὰ μία *ἀναγκαία*, νέα ἐξελικτικὴ βαθμὶς τῆς κοινωνίας, εὐθύς ὡς

παρουσιασθῶν νέα παραγωγικὰ δυνάμεις καὶ νέα οἰκονομικὰ προβλήματα, διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ὁποίων εἶναι ἀκατάλληλον τὸ σύγχρονον κοινωνικὸν καθεστῶς. Δηλαδή ἡ κεφαλαιοκρατία θὰ καταστραφῇ ὄχι διότι εἶναι ἄδικος, ἀλλὰ διότι εἶναι ἀπηχαιωμένη! Πρέπει νὰ συνειδητοποιηθῇ, ὅτι σήμερον διεξάγεται κρίσιμος ἀγὼν μεταξύ τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος τῶν δυτικῶν συμμάχων καὶ τοῦ τυραννικοῦ κομμουνιστικοῦ ἡμίσεος τοῦ κόσμου.

II

4. Ὁ μαρξισμὸς εἶναι : α) Οἰκονομικὴ Θεωρία, β) Κοινωνιολογία καὶ Πολιτικὴ καὶ γ) Ἱστορικοκοινωνικὴ φιλοσοφία.

Ὁ μαρξισμὸς δὲν ἐξεπήδησεν ἀπὸ τὴν κεφαλὴν τοῦ Μάρξ ὡς ἡ Ἀθηνᾶ ἀπὸ τὴν κεφαλὴν τοῦ Διός, ἀλλ' εἶναι ὁ κληρονόμος τοῦ ἀρίστου, τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησεν ἡ ἀνθρωπότης κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα. Ὁ Lenin ἀναγνωρίζει, ὅτι τρεῖς εἶναι κυρίως αἱ πηγαὶ τοῦ μαρξισμοῦ :

α) ἡ ἀγγλικὴ Πολιτικὴ Οἰκονομία,

β) ὁ γαλλικὸς Σοσιαλισμὸς καὶ

γ) ἡ γερμανικὴ Φιλοσοφία. Περιοριζόμενοι εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν ἱστορικοκοινωνικῶν φιλοσοφικῶν ἀρχῶν, σημειοῦμεν ὅτι ὁ Ἔγκελς διαθρύπτει τὸν ἐγωϊσμὸν τῶν γερμανῶν σοσιαλιστῶν καὶ τοῦ γερμανικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος διακηρύσσων, ὅτι εἶναι ὑπερήφανοι, διότι δὲν κατάγονται μόνον ἀπὸ τὸν Saint Simon, Fourier καὶ Owen, ἀλλ' ἐπίσης ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους Kant, Fichte, Hegel (1).

Ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὸ γερμανικὸν ἐργατικὸν κίνημα, θεωρεῖ τοῦτο κληρονόμον τῆς γερμανικῆς κλασσικῆς φιλοσοφίας καὶ δὴ οὐ μόνον ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς θεωρητικῆς ἐξηγήσεως τοῦ κόσμου ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναμορφώσεως τούτου. Ἐνῶς δηλαδή ὁ Hegel ἠρέκεσθη νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν κόσμον, τὴν πορείαν τῆς ἱστορίας ἐκ τῶν ὑστέρων, ἡ μαρξιστικὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ἐκτείνει τὸ βλέμμα τῆς εἰς τὸ μέλλον ὄχι μόνον διὰ νὰ προσδιορίσῃ ταύτην ἐκ τῶν προτέρων, ἀλλ' ἐπιδιώκει ἐπίσης νὰ συμβάλλῃ συνειδητῶς εἰς τὴν διαμόρφωσιν ταύτης διὰ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ προλεταριάτου. Ἐν τῇ II θέσει ἔναντι τοῦ Feuerbach τονίζει ὁ Μάρξ «Οἱ φιλόσοφοι ἐξήγησαν κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον τὸν κόσμον, ἀλλὰ τὸ οὐσιῶδες εἶναι ν' ἀλλάξωμεν τούτον».

5. Ὁ Hegel εἰς τὸ φιλοσοφικὸν του σύστημα εἰσήγαγε τὴν ἐπαναστατικὴν μέθοδον τῆς Διαλεκτικῆς. Ἡ φύσις τῆς Διαλεκτικῆς ἔγκειται εἰς τὴν περίφημον τριάδα : Θέσις—ἀντίθεσις—σύνθεσις. Ἡ Διαλεκτικὴ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ Hegel εἶναι ἡ διαδικασία (2), ἣτις, ἀπὸ μίαν πρώτην θέσιν, διὰ τῆς ἀρνήσεώς της καταλήγει εἰς μίαν δευτέραν ἀντίθετον πρὸς τὴν πρώτην, ἵνα ἐν συνεχείᾳ, διὰ τῆς ἀρνήσεως καὶ τῆς δευτέρας, δηλαδή διὰ τῆς ἀρνήσεως τῆς ἀρνήσεως,

1) Fr Engels Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft, 4 Aufl 1891.

2) Ὁ διεθνὴς ὅρος : Processus (λατινικὸς) δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ μονολεκτικῶς, σημαίνει δὲ τὴν πορείαν τῆς πραγματώσεως ἐνὸς φαινομένου κατὰ τὴν ἐξέλιξίν του.

καταλήξει εις μίαν τρίτην, ἣτις ἐμφανίζεται ὡς μία σύνθεσις τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡ πρώτη καὶ ἡ δευτέρα ἔχουν ἀναιρεθῆ, δηλαδὴ αὐταῖα ἔχουν συγχρόνως καταργηθῆ ἅμα δὲ καὶ διατηρηθῆ ὑπὸ τελειοτέραν μορφήν ὑπάρξεως. Ἡ τρίτη αὕτη φάσις ἐμφανίζεται μὲ τὴν σειράν τῆς ὡς πρώτη θέσις μιᾶς νέας διαλεκτικῆς διαδικασίας καὶ μιᾶς νέας συνθέσεως. Ἐντεῦθεν συνάγεται, ὅτι ἡ Διαλεκτικὴ μέθοδος ἐμπερικλείει τὸ νόημα τῆς συνεχοῦς προόδου καὶ ἀκαταπαύστου ἐξελίξεως, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προδιαγραφῆ ὠρισμένη κατάστασις ὡς ἡ ἐσχάτη κατάληξις. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀρνήσεως τῆς ἀρνήσεως ἐξασφαλίζει τὴν συνοχὴν καὶ τὴν ἀλληλουχίαν μὲ τὸ παρελθόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἐκμηδενίζεται καὶ οὕτω δὲν ὑπάρχει κενὸν μεταξὺ παρελθόντος καὶ παρόντος. Ἡ Διαλεκτικὴ ἐμφανίζεται οὕτω συμπίπτουσα μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς Δυναμικῆς, ὡς τοῦτο ἀπεσαφήνισεν ὁ Engels (1).

Ἡ μέθοδος αὕτη υἰοθετεῖται ὑπὸ τοῦ Μάρξ καὶ ἐν γένει θεωρεῖται ὡς τὸ πολυτιμότερον στοιχεῖον εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Hegel. Ὁ κόσμος δὲν παρουσιάζεται πλέον ὡς σύνολον ὠλοκληρωμένων πραγμάτων, ἀλλ' ὡς σύνολον διαδικασιῶν, καθ' ὅς τὰ φαινομενικῶς σταθερὰ πράγματα συνεχίζουσι μίαν ἀτελείωτον πρόδον.

Ἄλλ' ἡ ἀναστραφεῖσα Διαλεκτικὴ τοῦ Hegel σημαίνει ἐξέλιξιν καὶ κινήσιν, κατὰ πρῶτον λόγον, εἰς τὸν ἀντικειμενικὸν κόσμον καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐκ τῆς πρώτης κινήσεως ἐπιτετα δευτέρα καὶ ἀντίστοιχος κινήσις εἰς τὴν ὑποκειμενικὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν. Δηλαδὴ εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ Hegel, ὅτι ἡ παγκόσμιος ἱστορία παρουσιάζεται ὡς ἐξέλιξις τῆς ιδέας (τῆς ἐλευθερίας), ὁ Μάρξ ἀντιτάσσει τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐλευθερίας ἐκ τῶν ἐγκειμένων ὄρων εἰς τὴν ὕλικὴν πραγματικὴν κοινωνικὴν ζωὴν. Τὸ ἀναποδογύρισμα ἐγκείται εἰς τὴν ἀντικατάστασιν τῶν ὑποκειμένων τῆς κινήσεως, δηλαδὴ τῆς ιδέας διὰ τῆς κοινωνίας τῶν παραγωγικῶν σχέσεων τῆς καθημερινῆς ζωῆς, διὰ τῶν ὕλικῶν ὄρων, ἄλλοις λόγοις διὰ τοῦ πραγματικοῦ κοινωνικοῖστορικοῦ κόσμου.

6. Τὸ πρῶτον πεδῖον ἐφαρμογῆς τῆς Διαλεκτικῆς, ὅπερ ἦτο δεδομένον, ἦτο ἡ σφαῖρα τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, δηλαδὴ ἡ ἱστορία, τὸ ἀποτέλεσμα δὲ τῆς μεταφορᾶς, διὰ τῆς διαλεκτικῆς τῆς ἐξελίξεως εἰς τὴν ἱστορίαν, εἶναι ἡ ὕλιστικὴ ἀντίληψις τῆς ἱστορίας.

Ἄλλ' ὁ ἐπιφρασμὸς τοῦ μαρξισμοῦ ἐπραγματοποιήθη ὑπὸ τῶν ἀριστέρων ἐγγελιανῶν, ἰδίᾳ δὲ διὰ τοῦ σχίσματος, τὸ ὁποῖον ἐσημειώθη εἰς τὸ θέμα τῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας. Ἡ ἀριστερὰ ἐπεσήμανε κυρίως τὴν ἀντίφασιν, ἣτις ὑπάρχει εἰς τὸν Hegel μεταξὺ τῆς ἐπαναστατικῆς μεθόδου καὶ τοῦ συντηρητικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ἀντιπροσωπεύεται εἰς τὴν τελικὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ ἀντικειμενικοῦ καὶ καθολικοῦ πνεύματος εἰς τὴν πρωσσικὴν μοναρχίαν. Ἄλλ' ἀπαράδεκτος διὰ τὸν Μάρξ ἦτο ἐπίσης καὶ ὁ ἰδεαλισμὸς τοῦ Hegel.

1) Fr. Engels : Dialektik der Natur. Ἡ οὐσία τῆς ὕλιστικῆς Διαλεκτικῆς περιλαμβάνει τρεῖς ἀρχάς : α. Τὴν ἀρχὴν τῆς μεταβολῆς τῆς ποσότητος εἰς ποιότητα καὶ ἀντιστροφή. β. Τὴν ἀρχὴν τῆς ἀμοιβαίας διεισδύσεως τῶν ἀντιθέσεων καὶ γ. Τὴν ἀρχὴν τῆς ἀρνήσεως τῆς ἀρνήσεως.

Ἡ μετάβασις τοῦ Μάρξ ἀπὸ τοῦ *ἐγγελιανοῦ ἰδεαλισμοῦ* εἰς τὸν ἱστορικὸν ἰδεαλισμὸν ἐγένετο βάσει τῶν κάτωθι θεωρητικῶν σκέψεων.

Κατὰ τὸν Hegel, ἡ βαθυτέρα αἰτία πάσης πραγματικότητος εἶναι ἡ Ἰδέα, ἣτις προσδιορίζει τὴν καθόλου διαδικασίαν τῆς ἐξελιξέως εἰς ὅλας τὰς σφαίρας τοῦ ἐπιστητοῦ.

Ἡ πνευματώδης ὁμως σύλληψις τοῦ Hegel, ἡ ἐγκειμένη εἰς τὴν Ἰδέαν τῆς ζωντανῆς καθολικῆς ἀλληλουχίας, ἣτις περιλαμβάνει τὴν καθολικὴν πραγματικότητα, συντόμως ἐγκατελείφθη. Οἱ ἀριστεροὶ ὀπαδοὶ (1) ἔδωσαν νέον νόημα εἰς τὴν φιλοσοφίαν διὰ τῆς ἀναμορφώσεώς της εἰς συνειδητὴν κριτικὴν τῆς *κακῆς, ἐλαττωματικῆς πραγματικότητος*. Ἡ οὐσία τοῦ πνεύματος ἀντικαθίσταται ὑπὸ τῆς *αὐτοσυνειδησίας*. Ὁ ὑπάρχων κόσμος ἐμφανίζεται ὡς προϊόν *κακῶν ἰδεῶν* καὶ μόνον διὰ τῆς μεταβολῆς τῆς συνειδήσεως δύναται ν' ἀλλάξῃ.

Ἄλλὰ πρῶτος ὁ Feuerbach, (ὅστις ἐπηρέασεν ἰδιαιτέρως τὸν Μάρξ) ἀνέτρεψε τὴν ὡς ἄνω τάξιν, ὑποστηρίζας ὅτι ὁ *λόγος-αἰτία* πάσης πραγματικότητος εἶναι ἡ *φύσις*, ἥς τμήμα εἶναι ὁ ἄνθρωπος, Ἡ Ἰδέα κατὰ τὸν Feuerbach εἶναι αὐτοδιχασμὸς τοῦ αἰσθητοῦ ὑλικοῦ ἀτόμου. Ἐν σχέσει πρὸς τὸν Θεόν, ὁ ἄνθρωπος ἀπαλλοτριῶται τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸν του (θηρησκευτικὴ ἀποξένωσις). Ὁ ἄνθρωπος ἔχων συνειδήσιν τὸ μὲν τοῦ ἰδίου πεπερασμένου καὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀδυναμίας ἔναντι τῶν ἀπεριορίστων ἰδιοτήτων τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τῶν ὁποίων τὸ καθ' ἕκαστον ἄτομον δὲν δύναται νὰ εἶναι δημιουργός, δημιουργεῖ τὸ πλάσμα ἐνὸς ὑπερφυσικοῦ ὄντος, τὸ ὁποῖον εἶναι κάτοχος ὄλων τῶν ἰδιοτήτων ἐκείνων καὶ ἀπὸ τὰς ὁποίας διανέμει εἰς περιωρισμένας δόσεις εἰς τὰ πεπερασμένα ἄτομα. Οὕτω προκύπτει ἡ παράστασις τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς μεταβιβάσεως τῶν ἰδιοτήτων τῆς ἀνθρωπότητος εἰς τὸ φανταστικόν "Ὅν καὶ ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει θέσιν ξένου ἔναντι τοῦ Θεοῦ. Διὰ νὰ ἐπανακτήσῃ τὸ ἀπαλλοτριωθέν, ὁ ἄνθρωπος πρέπει ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν φαντασίαν. Ἡ θεολογία πρέπει νὰ γίνῃ ἀνθρωπολογία καὶ ὁ *ἄνθρωπος ὑπέροχτος ὃν διὰ τὸν ἄνθρωπον* (homo hominis deus est). Οὕτω, ὁ ἀθεϊσμός παρουσιάζεται ὡς προϋπόθεσις διὰ τὴν ἐπανάκτησιν τῶν ἀνθρωπίνων ἰδιοτήτων διὰ τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ θρησκεία εἶναι προϊόν τῶν ἐλαττωματικῶν κοινωνικῶν καὶ οικονομικῶν σχέσεων καὶ ἐπομένως δὲν ἀρκεῖ ἡ ἀντικατάστασις τῆς θρησκείας διὰ πνευματικῶν μέσων. Ἀντιθέτως πρέπει νὰ ἐπιδιωχθῇ ἡ ἄρσις τῶν συνθηκῶν ἐκείνων ἐν τῷ πλασιῳ τῶν ὁποίων οἱ ἄνθρωποι ἔπρεπε νὰ σχηματίσουν ὠρισμένης θρησκευτικῆς παραστάσεως. Ἐπομένως, πρέπει ν' ἀσκηθῇ κριτικὴ τῆς πολιτικῆς, τοῦ δικαίου καὶ ἐν γένει τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν.

Ὁ Μάρξ παραλαμβάνει τὴν ἀνθρωπολογικὴν ἀρχὴν τοῦ Feuerbach ἐκ τῆς σφαίρας τῆς θρησκείας καὶ τὸν Humanismus, ἐν τῇ ἐνοίᾳ τῆς προσπαθείας ν' ἀπαλλάξῃ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν καταπίεσιν καὶ νὰ καταργήσῃ τὸ αἰώνιον χάσμα μεταξύ πλουσίου καὶ πτωχοῦ, θέμα συνοδεῦον τὸν ἄνθρωπον

1) D Strauss, B. Bauer, L. Feuerbach, M. Stirner καὶ K. Marx.

ἀπὸ τῆς πρωτογόνου αὐτοῦ καταστάσεως, καὶ ἐφαρμόζει ταῦτα ἐπὶ τοῦ κοινο-
 νικοοικονομικοῦ πεδίου ἐν τῇ ἐνοσίᾳ ὅτι ἡ κοινωνία ἀπαλλοτριῶσιν τὴν κοινω-
 κὴν τῆς ζωῆν, τὴν καθ' αὐτὸ φύσιν τῆς, ὑπὲρ τοῦ κράτους. Κατ' ἀρχάς, ὁ
 Μάρξ ἐπίστευεν, ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν διὰ τῆς βελτιώσεως τῆς ὀργανώσεως τοῦ
 κράτους διὰ δημοκρατικῶν θεσμῶν νὰ καταστῇ συγκεκριμένη ἡ ἐλευθερία τῶν
 ἀνθρώπων, ἀλλὰ συντόμως ἐγκατέλειπε τὴν ἄποψιν ταύτην ἀναγνωρίσας, ὅτι
 ὑπάρχουν βασικοὶ περιορισμοὶ εἰς τὴν ἀστικήν δημοκρατίαν, οἵτινες μόνον διὰ
 τῆς καταργήσεως τοῦ κράτους εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπερνικηθοῦν.

Ἡ πολιτικὴ αὕτη χειραφέτησις, συνέπειά τῆς οἰκονομικῆς τοιαύτης, ση-
 μαίνει τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀληθοῦς κοινωνικοῦ ἀνθρώπου, ὅπου θὰ
 ὑπάρχῃ σύμπτωσις τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων μὲ τὰ δημόσια συμφέροντα καὶ
 κοινωνία ἄνευ *τῆς ὑπάρξεως τοῦ κράτους*.

Περαιτέρω ἀντιλαμβάνεται τὸν ἄνθρωπον, ὁμοῦ μὲ τοὺς ἀντιπροσώπους
 τῆς Κλασσικῆς Οἰκονομίας, ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς ἐργασίας. Τὸ ἐπὶ τοῦ ἀτομι-
 κοῦ δικαίωματος τῆς ἰδιοκτησίας τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς καὶ τοῦ καταμε-
 ρισμοῦ τῆς ἐργασίας θεμελιωμένον κοινωνικὸν καθεστῶς εἶναι τὸ καθεστῶς τῆς
ἀποξενώσεως καὶ ἀπαλλοτριώσεως ἐργασίας, ὅπου ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώ-
 που, τὴν ὁποίαν οὗτος ἀποξενώνει εἰς τὸ προϊόν του, δὲν ἐπανακτᾶται ἀλλὰ
 παραμένει ἀπηλλοτριωμένη (!).

Ἐπίσης ὁ ἄνθρωπος ἀποξενοῦται ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ προϊόν του, ἀλλ'
 ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴν δραστηριότητά του. Τὸ γεγονός τοῦτο ἐξασθενίζει τὴν θέ-
 σιν τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τὸ σύγχρονον κοινωνικοοικονομικὸν καθεστῶς. Καὶ μάλι-
 στα ὅσον περισσότερο παράγει ὁ ἄνθρωπος, τόσο περισσότερο ἐξασθενίζει,
 διότι ἡ ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀποκεχωρισμένη παραμένουσα ἐργασία
 ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ προϊόντος καθίσταται ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ κεφαλαίου
μέσον καταπίεσεως καὶ ἐξασθενίσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ ἀπαλλοτριώσις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἰς τὸ προϊόν δὲν ἔχει μόνον
 σημασίαν διότι αὕτη ἀντικειμενοποιεῖται καὶ ἔχει ἐξωτερικὴν ὑπαρξιν, ἀλλὰ καὶ
 διότι αὕτη γίνεται ἔναντι αὐτοῦ ἀνεξάρτητος, ξένη πρὸς αὐτὸν αὐτοτελής δύνα-
 μις, ὥστε ἡ ζωὴ, τὴν ὁποίαν οὗτος ἔδωκεν εἰς τὸ ἀντικείμενον, καθίσταται ἐχθρι-
 κὴ πρὸς αὐτόν. Ἡ ἀποξένωσις εἴτε ἀπὸ τὸ προϊόν, εἴτε ἀπὸ τὴν δραστηριό-
 τητά του δὲν εἶναι *ἐλευθέρω ἀπαλλοτριώσις* τῶν ἀνθρωπίνων στοιχείων (τῆς
 ἀνθρωπίνης οὐσίας) ἀλλ' *ἐξαναγκαστικὴ, ὑπαγορευομένη ὑπὸ τῶν κοινωνι-
 κοοικονομικῶν συνθηκῶν* τῆς κεφαλαιοκρατίας.

Διὰ νὰ ἀποκτήσῃ ὁ ἄνθρωπος τὴν ἀνθρωπίνην οὐσίαν εἶναι ἀνάγκη νὰ
 μεταρρυθμισθῇ τὸ κοινωνικὸν καθεστῶς διὰ τῆς καταργήσεως τοῦ δικαίωμα-
 τος τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας *ἐπὶ τῶν μέσων παραγωγῆς* καὶ τῆς ἄρσεως
 τῶν ὑλικῶν ὄρων, οἵτινες προκαλοῦν τὴν ἀποξένωσιν ταύτην. Ἡ πραγματο-
 ποίησις τοῦ ἔργου τούτου εἶναι ἡ ἀποστολὴ τῆς *κοινωνικῆς ἐπαναστάσεως*,
 ἥτις ἐπέρχεται μόνη τῆς διὰ τῆς *ἐξελίξεως τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος*, τὸ

1) Ὁ Μάρξ ὀρίζει κοινωνιολογικῶς τὴν κεφαλαιοκρατίαν, δηλαδὴ διὰ τῆς ἐπιβο-
 λῆς τοῦ ἰδιωτικοῦ ἐλέγχου ἐπὶ τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς.

ὅποιον ἐδράζεται ἐπὶ τοῦ ἀτομικοῦ δικαιώματος τῆς ἰδιοκτησίας. Ἡ ἀπαλλαγὴ ὅμως τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τὸ σύγχρονον κοινωνικὸν καθεστῶς δὲν θὰ εἶναι ἔργον αὐθαιρέτου ἐπεμβάσεως, ἀλλὰ θὰ πραγματοποιηθῆ νομοτελικῶς διὰ τοῦ ἔσωτερου νόμου τῆς ἐξελίξεως τοῦ συγχρόνου καθεστῶτος, τὸ ὅποιον ἐνέχει ἐν ἑαυτῷ τὸ σπέρμα τοῦ θανάτου εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ δημιουργούμενον καὶ συνεχῶς ἀναπαραγόμενον προλεταριάτον. Ἡ ἐξέλιξις αὕτη θὰ πραγματοποιηθῆ, ὅταν αἱ παραγωγικαὶ δυνάμεις σημειώσουν μεγάλην πρόοδον, ἣτις εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δυναμικῆς τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐποχῆς. Ἡ σύγχρονος ἀνθρωπίνη κοινωνία δὲν εἶναι ἐκτὸς χρόνου καὶ τόπου ἠθικὸν αἴτημα, ἀλλὰ λογικῶς νοουμένη ἱστορικὴ διαδικασία τῆς ὑλιστικῆς ἀντιλήψεως τῆς ἱστορίας. Καὶ ὅπως ἡ ἀπαλλοτριώσις τοῦ προσώπου ἐπιδραῖ ἐπὶ τῆς συνειδήσεως καὶ ἐν γένει τῆς ζωῆς, οὕτω τὸ νέον κοινωνικὸν καθεστῶς θὰ ἐπηρεάσῃ τὴν συνείδησιν, ἣτις εἶναι ἀπλή ἀντανάκλασις τῆς διαδικασίας, ἡ ὁποία πραγματοποιεῖται εἰς τὴν οἰκονομικὴν βάσιν τῆς κοινωνίας. Οὕτως ἔχομεν ἐδῶ ἐν γενικότητι τὴν ὑλιστικὴν ἀντίληψιν τῆς ἱστορίας, καθ' ἣν ὁ οἰκονομικὸς παράγων εἶναι ἡ ἀποφασιστικὴ αἰτία διὰ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν, κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν. Ἡ πνευματικὴ δραστηριότης τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀντανάκλασις τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς διαδικασίας ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐξέλιξις αὕτη διὰ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν ἐν τῷ ἱστορικοκοινωνικῷ κόσμῳ ὁρατῶν δυνάμεων προσλαμβάνει διαλεκτικὸν χαρακτήρα, ἄγει εἰς τὸν σχηματισμὸν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων μέχρι τῆς ἄρσεως τῶν ἀντιθέσεων τούτων διὰ τοῦ ταξικοῦ ἀγῶνος (ἰδὲ κατωτέρω V 14α) καὶ τελικῶς καταλήγει εἰς τὴν *ἀταξικὴν κοινωνίαν*, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν χειραφετεῖται μόνον τὸ ἄτομον ἀλλ' ὁλόκληρος ἡ κοινωνία.

*Αφετηρία τῆς θεωρίας τῆς εἶναι ὁ ἐν δραστηριότητι ἄνθρωπος καὶ ἡ συναγωγή τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν αἰσθημάτων ἀπὸ τὴν πραγματικὴν διαδικασίαν τοῦ συγκεκριμένως ἐπὶ τῆς γῆς δρώντος ἀνθρώπου καὶ τῶν παραγωγικῶν αὐτοῦ σχέσεων. Ἡ θέσις αὕτη εἶναι ἐφαρμογὴ ἐνὸς γενικοῦ νόμου, ὅστις θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Διαλεκτικὸν Ὑλισμὸν ὡς ἡ ἀρχὴ τῆς ὑλιστικῆς κοσμοθεωρίας καὶ καθ' ὃν ἡ συνείδησις δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλο τι παρὰ τὸ συνειδητὸν εἶναι, καὶ καθ' ὃν ἡ συνείδησις δὲν εἶναι ὁ προσδιοριστικὸς λόγος τῆς ζωῆς ἀλλ' ἀντιθέτως ἡ ζωὴ προσδιορίζει τὴν συνείδησιν. Ὡς γνωστόν, ὁ Feuerbach διεκήρυξεν, ὅτι «ἡ σκέψις παράγεται ἀπὸ τὸ εἶναι καὶ ὄχι τὸ εἶναι ἀπὸ τὴν σκέψιν» (1), τοῦθ' ὅπερ εἶναι ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὸν ἰδεαλισμὸν τῆς ἑγελιανῆς φιλοσοφίας, ἀπομάκρυνσις ἧς τὸ ἀποκορύφωμα περιέχεται εἰς τὴν ὑποβλητικὴν πρότασιν τοῦ ἰδίου «ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὅ,τι τρώγει» (2). Αἱ διατυπώσεις αὗται εἶναι σαφεῖς, σαφέστατοι χαρακτηρισμοὶ τοῦ ὑλισμοῦ, ὅστις ἀνάγει πᾶσαν πνευματικὴν ἐκδήλωσιν εἰς τὸ καθ' αὐτὸ ὑλικόν.

Ἡ στοιχειώδης αὕτη ἀντίληψις τοῦ ὑλισμοῦ ἐγένετο ἀποδεκτὴ εἰς τὴν

1) Feuerbach, *Vozläufige Thesen zur Reform der Philosophie*, 1842 (II Bd, S 239, Ἄπαντα, 1904).

2) Feuerbach, *Die Naturwissenschaft und die Revolution*, 1850.

λεγομένην ύλιστικὴν ἢ οἰκονομικὴν ἀντίληψιν τῆς ἱστορίας ὑπὸ τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἐγκελς.

Ὁ Μάρξ ἐχαρακτήρισεν ὡς ὑλιστικὴν τὴν περὶ ἱστορικῆς ἐξελίξεως ἀντίληψίν του, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Hegel, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ παγκόσμιος ἱστορία παρουσιάζεται ὡς ἐξέλιξις τῆς Ἰδέας (ἀνωτέρω § 5). Κατὰ περιέργον δὲ τρόπον, ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς θεωρίας ταύτης ὡς ὑλιστικῆς ἐξησφάλισεν ὑπὲρ αὐτῆς μεγάλην δημοτικότητα, ἀλλὰ προुकάλεσεν ἐπίσης ἐξ ἴσου καὶ τὴν ἀντιπάθειαν. Ἄλλ' ὁ ὅρος ἱστορικὸς ὑλισμὸς δὲν διευτυπώθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Μάρξ, ἀλλ' ἐπιγενομένως.

7. Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι δὲν ὑπάρχει λεπτομερῆς, σαφῆς καὶ θεμελιωμένη ἐκθεσις τοῦ Μάρξ περὶ τῶν ἱστορικοφιλοσοφικῶν καὶ μεθοδολογικῶν του ἀπόψεων (ἀνωτέρω I, 1). Πλὴν ὅμως εἰς τὰ συγγράμματα ὑπάρχουν ἐγκατεσπαρμένα ἐπ' εὐκαιρίᾳ πολλὰ παρατηρήσεις, ἐκ τῶν ὁποίων δύναται νὰ σχηματισθῇ μία πλήρης εἰκὼν τῆς κοινωνικοοικονομικῆς φιλοσοφίας του. Ἡ σαφεστερά καὶ λεπτομερεστερά διατύπωσις τῆς ὑλιστικῆς ἀντιλήψεως τῆς ἱστορίας ἐγένετο εἰς τὸν πρόλογον τοῦ ἔργου: *Zur Kritik der Politischen Oeconomie*, 1859. Ἡ σχετικὴ περικοπὴ ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Εἰς τὴν κοινωνικὴν παραγωγὴν τῆς ζωῆς των, οἱ ἄνθρωποι ἔρχονται εἰς σχέσεις ὠρισμένας, ἀναγκαίας, ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὴν θέλησίν των, εἰς παραγωγικὰς σχέσεις, αἱ ὁποῖαι ἀνταποκρίνονται εἰς ὠρισμένην βαθμίδα ἐξελίξεως τῶν ὑλικῶν παραγωγικῶν των δυνάμεων. Τὸ σύνολον τῶν παραγωγικῶν τούτων σχέσεων ἀποτελεῖ τὴν *οἰκονομικὴν ὑπόστασιν τῆς κοινωνίας, τὴν ὑλικὴν βάσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐποικοδομεῖται τὸ νομικὸν καὶ πολιτικὸν σύστημα καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἀντιστοιχοῦν ὠρισμένα κοινωνικὰ μορφαὶ συνειδήσεως. Ὁ τρόπος τῆς παραγωγῆς τῆς ὑλικῆς ζωῆς προσδιορίζει τὴν καθόλου ἐξέλιξιν τῆς κοινωνικῆς, πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς.*

Ἡ συνειδήσις τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι ἡ προσδιορίζουσα τὸ εἶναι των, ἀλλ' ἀντιστρόφως τὸ κοινωνικὸν των εἶναι προσδιορίζει τὴν συνειδήσιν των. Εἰς ἓνα ὠρισμένον στάδιον τῆς ἐξελίξεώς των, αἱ παραγωγικαὶ ὑλικαὶ δυνάμεις τῆς κοινωνίας ἔρχονται εἰς σύγκρουσιν (ἀντίφασιν) πρὸς τὰς ὑπαρχούσας παραγωγικὰς σχέσεις ἢ, διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν νομικὴν ὀρολογίαν, πρὸς τὰς σχέσεις τῆς ἰδιοκτησίας, εἰς τὸ πλαίσιον τῶν ὁποίων εἶχον μέχρι τότε κινήθῃ. Αἱ σχέσεις αὗται μεταβάλλονται τώρα ἀπὸ μορφᾶς ἐξελίξεως τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων εἰς δεσμὰ (περιορισμοὺς) τούτων. Τότε ἀρχίζει μία ἐποχὴ *κοινωνικῆς ἐπαναστάσεως*. Συγχρόνως μὲ τὴν μεταβολὴν τῆς *οἰκονομικῆς βάσεως* ἀνατρέπεται, περισσότερο ἢ ὀλιγώτερον, ταχέως ἢ βραδύως, ὁλόκληρον τὸ *κολλοσιαῖον ἐποικοδόμημα*. Εἰς τὴν ἐξέτασιν τοιούτων ἀνατροπῶν πρέπει πάντοτε νὰ κάμωμεν διάκρισιν μεταξὺ τῆς ὑλικῆς ἀνατροπῆς τῶν οἰκονομικῶν προϋποθέσεων τῆς παραγωγῆς—ἢ ὁποία πρέπει νὰ διαπιστώνεται ἀκριβῶς διὰ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν—καὶ τῶν νομικῶν, πολιτικῶν θρησκευτικῶν, καλλιτεχνικῶν, ἐν μιᾷ λέξει, τῶν ἰδεολογικῶν μορφῶν, διὰ τῶν ὁποίων οἱ ἄνθρωποι λαμβάνουν συνειδήσιν τῆς συγκρούσεως ταύτης καὶ τὴν

φέρουν εἰς πέρας. Ὅπως δὲν κρίνομεν τι εἶναι ἐν ἄτομον ἀπὸ ὅ,τι τοῦτο σκέπτεται διὰ τὸν ἑαυτὸν του, οὕτω δὲν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν μίαν τοιαύτην ἐποχὴν ἀνατροπῆς ἀπὸ τὴν συνείδησιν, τὴν ὁποίαν ἔχει περὶ τοῦ ἑαυτοῦ της.

Ἄλλ' ἀντιθέτως πρέπει νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν συνείδησιν ταύτην ἀπὸ τὰς ἀντιθέσεις (συγκρούσεις) τῆς ὑλικῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴν ὑπάρχουσαν σύγκρουσιν μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ τῶν παραγωγικῶν σχέσεων. Ἐν κοινωνικὸν καθεστῶς δὲν ἀνατρέπεται πρὶν ἐξελιχθῶν ὅλαι αἱ παραγωγικαὶ του δυνάμεις, διὰ τὰς ὁποίας ὑπάρχουν μεγάλα περιθώρια ἀναπτύξεως, καὶ νέαι ἀνώτεροι παραγωγικαὶ σχέσεις δὲν ἀναπληρώνουν τὸ ἐξαφανισθὲν καθεστῶς πρὶν αἱ ὑλικά προϋποθέσεις τῆς ὑπάρξεως διὰ τὰς παραγωγικὰς ταύτας σχέσεις ὠρμάσουν εἰς τοὺς κύκλους τῆς παλαιᾶς κοινωνίας. Διὰ τοῦτο ἡ ἀνθρωπότης ἀντιμετωπίζει μόνον τὴν λύσιν προβλημάτων, τὰ ὁποία δύνανται καὶ νὰ ἐπιλύσῃ, διότι ἂν ἐξετάσωμεν βαθύτερα, θὰ διαπιστωθῇ ὅτι αὐτὸ τοῦτο τὸ πρόβλημα ἐμφανίζεται μόνον ὅπου ὑπάρχουν αἱ ὑλικά προϋποθέσεις διὰ τὴν λύσιν του ἢ ὅπου αὐταὶ εὐρίσκονται τοῦλάχιστον εἰς τὴν γένεσίν των. Αἱ ἀστικά παραγωγικαὶ σχέσεις εἶναι ἡ τελευταία ἀνταγωνιστικὴ μορφή τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, ἐν τῇ ἐννοίᾳ οὐχὶ ἐνὸς ἀτομικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἀλλ' ἀνταγωνισμοῦ προκαλουμένου ἀπὸ τοὺς κοινωνικοὺς ὅρους τῆς ζωῆς τῶν ἀτόμων. Ἄλλ' αἱ ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς ἀστικῆς κοινωνίας ἀναπτυσσόμεναι παραγωγικαὶ δυνάμεις δημιουργοῦν συγχρόνως καὶ τοὺς ὑλικούς ὅρους διὰ τὴν κατάργησιν τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τούτου. Οὕτω, μὲ τὴν κοινωνικὴν ταύτην διαμόρφωσιν τερματίζεται ἡ προϊστορία τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας».

Σημειωτέον, ὅτι ὁ Μάρξ καὶ ὁ Ἔγκελς, κατ' ἄ ἀναφέρει ὁ Ἔγκελς, κερωρισμένως ἐργαζόμενοι, κατέληξαν εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα, πλὴν ὅμως ὁ Ἔγκελς ὁμολογεῖ, ὅτι ἡ τελικὴ καὶ ἀκριβὴς διατύπωσις τῆς θεωρίας εἶναι ἔργον τοῦ Μάρξ. (1) Ἐπίσης τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τῶν ἰθνητριῶν βασικῶν σκέψεων, ἰδιαιτέρως ὅσον ἀφορᾷ τὸν τομέα τῆς ἱστορίας καὶ τῆς κοινωνίας, ὡς καὶ ἡ ὀριστικὴ σαφὴς διατύπωσις ἀνήκει εἰς τὸν Μάρξ. Ἡ διατύπωσις τῆς ὑλιστικῆς ἀντιλήψεως τῆς ἱστορίας ἐμφανίζει τὸν Μάρξ ἐπίσης ὡς ἰδρυτὴν καὶ τοῦ Διλεκτικοῦ ὑλισμοῦ (2). Ὁ Ed. Bernstein ἐχαρακτήρισε τὴν περικοπὴν ταύτην ὡς μίαν τῶν σπουδαιοτάτων ἐκθέσεων περὶ τῆς ὑλιστικῆς ἀντιλήψεως τῆς ἱστορίας, ὁ δὲ Kautsky ἐχαρακτήρισε ταύτην ὡς κλασσικὴν. Πλὴν ὅμως, ὡς παραφωνία εἰς τὴν συμφωνίαν τῶν δύο γνωστῶν τούτων συγγραφέων, ἐμφανίζεται ἡ ἀποψις τοῦ Th. Masaryk, ὅτι ἀπὸ τὴν ἐκθεσιν ταύτην ἀπουσιάζουν τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ κλασσικοῦ τύπου, ἤτοι ἡ ἀκρίβεια καὶ ἡ σαφήνεια. Συγκεκριμένως, οὗτος θεωρεῖ ὅτι «ὄροι, προϋποθέσεις» εἶναι ἀόριστος διατύπωσις, καθ' ὅσον θέτει τὸ ἐρώτημα, ἐὰν πρόκειται περὶ σαφοῦς αἰτιοκρατίας καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει πῶς θὰ ἔδει αὕτη νὰ νοηθῇ. Ἐπίσης ἡ ὑπὸ τοῦ Μάρξ ταύτισις τῆς *ιδεολογίας* πρὸς τὴν *συνείδησιν* προκαλεῖ παρανοήσεις

1) F. Engels: *Lupwig Feuerbach*

2) G. Wether, *Der Dialektische Materialismus*.

καί ἀσαφείας, διότι προκειμένου περί συνειδήσεως ἀναφερόμεθα εἰς τὴν ἀτομικὴν συνείδησιν, ἐνῶ ὁ Μάρξ εἶχεν ὑπ' ὄψει τοῦ τὴν συνείδησιν τοῦ *κοινωνικοῦ ἀνθρώπου*, τοῦ ὁποίου ὁμως ἡ φύσις εἶναι λίαν προβληματική (!).

III

8. Μετὰ τὴν γενικὴν μέχρι τοῦδε ἀνάπτυξιν, ἣτις κατέληξεν εἰς τὴν ὡς ἄνω ἔκθεσιν τῆς ὑλιστικῆς ἀντιλήψεως τῆς ἱστορίας, εἶναι ἀνάγκη νὰ προσδιορίσωμεν ἐπακριβῶς τὰς θεμελιώδεις φιλοσοφικὰς καὶ μεθοδολογικὰς ἀρχὰς-θέσεις, ἐφ' ὧν ἐποικοδομεῖται τὸ οἰκονομικὸν σύστημα τοῦ Μάρξ, εἶναι δὲ αὐτὰι καθόλου αἰ κάτῳθι:

α) Ἡ καθόλου ἐξέλιξις τῆς οἰκονομικῆς διαμορφώσεως τῆς κοινωνίας πραγματοποιῆται ὡς μία φυσικοῖστορικὴ διαδικασίᾳ, βάσει νόμων οὐ μόνον ἀνεαρτήτων ἀπὸ τὴν θέλησιν, τὴν συνείδησιν καὶ τὰς προθέσεις τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ προσδιοριζόντων τὴν θέλησιν καὶ τὴν συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων.

β) Ὁ τρόπος τῆς παραγωγῆς τῆς ὑλικῆς ζωῆς προσδιορίζει τὴν καθόλου ἐξέλιξιν τῆς κοινωνικῆς, πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς τῆς κοινωνίας (τέχνης, ἠθικῆς, ἐπιστήμης καὶ κοσμοθεωρίας).

γ) Ἡ ἐξέλιξις τῆς κεφαλαιοκρατικῆς διαδικασίας διέπεται ὑπὸ τοῦ γενικοῦ νόμου τῆς Διαλεκτικῆς, καθ' ὃν ἐκάστη βαθμὶς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας (θέσις) δημιουργεῖ ἢ ἰδίᾳ τοὺς ὅρους τῆς αὐτοκαταστροφῆς τῆς (ἄρνησις), ἣτις πάλιν διὰ τῆς ἰδίας ἀρνήσεως (βαθμὶς τῆς ἀρνήσεως τῆς ἀρνήσεως) δημιουργεῖ διὰ τῆς συνθέσεως τῆς ἀρχικῆς καταστάσεως μίαν νέαν πραγματικότητα (²).

δ. Εἰς ἓνα ὠρισμένον στάδιον τῆς ἐξελίξεως, αἱ παραγωγικαὶ ὑλικά δυνάμεις τῆς κοινωνίας ἔρχονται εἰς σύγκρουσιν (ἀντίφασιν) πρὸς τὰς ὑπαρχούσας παραγωγικὰς σχέσεις ἰδιοκτησίας ἢ διὰ νὰ ἐκφρασθῶμεν μὲ τὴν νομικὴν ὀρολογίαν πρὸς τὰς σχέσεις ἰδιοκτησίας, εἰς τὸ πλαίσιον τῶν ὁποίων εἶχε μέχρι τότε κινήθῃ.

IV

9. Ἐπὶ τῶν θέσεων τούτων ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς :

Τὸ κεντρικὸν θέμα ἀφορᾷ τὴν σχέσιν, ἣτις ὑπάρχει μεταξύ θελήσεως καὶ συνειδήσεως ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς οἰκονομικῆς βάσεως ἀφ' ἑτέρου. Κατὰ τὴν μαρξιστικὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ τελικοῦ προσδιορισμοῦ τῆς ἱστορίας δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχη πεδῖον κινήσεως καὶ διὰ τὴν ἐλευθέραν δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπομένως ὁ ἀνθρώπος δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς διαμορφωτικὸς τῆς

1) Masaryk Th., Die philosophischen und soziologischen Grundlagen des Marxismus, Wien 1899.

2) Ἀνωτέρω II. Ὅπως δηλαδὴ διὰ τὸν Hegel ἡ σύνθεσις εἶναι ἡ ἄρσις (κατάργησις) τῆς θέσεως καὶ ἀντιθέσεως, οὕτω καὶ ἐδῶ εἰς τὸν διαλεκτικὸν ὕλισμὸν ἡ ἄρσησις τῆς ἀρνήσεως δὲν σημαίνει ἀπλῶς τὴν καταστροφὴν τοῦ παρελθόντος, ἀλλ' ἄρνησιν, ἣτις διατηρεῖ τὸ παλαιὸν θετικόν, ἄρνησιν ὡς στοιχεῖον συνδέσεως καὶ ἐξελίξεως σὺν τῇ διατηρήσει τοῦ θετικοῦ.

ιστορίας παράγων. Ἐὰν αἱ κοινωνικαὶ δυνάμεις τῆς ἐξελίξεως δρῶσιν ὡς φυσικαὶ δυνάμεις, ἐὰν ἡ κοινωνικὴ ἐξέλιξις διέπεται ὑπὸ νόμων διαμορφούντων βούλησιν, συνειδησιν καὶ σκοποὺς τῶν ἀνθρώπων, ἐὰν ἡ κεφαλαιοκρατικὴ παραγωγὴ καταλήγη μὲ ἀναγκαιότητα φυσιοκρατικῆς διαδικασίας εἰς τὴν αὐτοκαταστροφήν, τότε ἡ ἱστορία τῶν ἀνθρώπων δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν φυσικὴν ἱστορίαν. Καὶ ὁμοῦς ὁ Μάρξ ἀναφέρει εἰς τὸ Κεφάλαιον τὴν διάκρισιν μεταξὺ φυσικῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἱστορίας τῶν ἀνθρώπων, ἐπικαλούμενος τὸν Giambattista Vico, ὅστις πρῶτος διέγινωσε καὶ διετύπωσε, ὅτι *«ἡ ἱστορία τῶν ἀνθρώπων διακρίνεται ἀπὸ τὴν φυσικὴν ἱστορίαν ἀπὸ τὸ ὅτι ἡμεῖς ἐδημιουργήσαμεν μόνον τὴν μίαν»* (1) ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ γνωρίζῃ ὅ,τι ὁ ἴδιος ἐδημιούργησε, διὰ τοῦτο δύναται νὰ γνωρίζῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἱστορίαν, διότι αὐτὸς οὗτος εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς.

Τὸ θέμα ἂν ἡ οἰκονομικὴ βᾶσις εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴν βούλησιν καὶ τὴν συνειδησιν εἶναι τὸ σημεῖον τὸ ὁποῖον προεκάλεσε συνεχεῖς μεταβολὰς εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς ὑλιστικῆς ἀντιλήψεως τῆς ἱστορίας. Ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ εἰς τὸ Κεφάλαιον (2) ἀναγνωρίζει ἰδιαίχους σημασίαν εἰς τὴν πνευματικὴν δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὴν παραγωγικὴν διαδικασίαν. Ἐκεῖ, παραβάλλων τὴν ἐργασίαν τῆς ἀράχνης καὶ τῆς μελίσσης πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ἐξάγει τὴν ἐπινόησιν καὶ τὴν βᾶσει σκοπιμότητος ἐνεργοῦσαν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου, ἣτις ἐκδηλοῦται ὡς προσοχὴ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἐργασίας. Ἐπίσης ὁ Μάρξ, εἰς τὴν πολεμικὴν του ἐναντίον τοῦ Proudhon, ὑποστηρίζει, ὅτι αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις τῶν ἀνθρώπων εἶναι *προῖδὸν αὐτῶν τούτων τῶν ἀνθρώπων.*

Οἱ ἄνθρωποι, διὰ τῆς ἀποκτήσεως νέων παραγωγικῶν δυνάμεων, μεταβάλλουν τὸν τρόπον τῆς παραγωγῆς, μὲ τὴν μεταβολὴν δὲ τοῦ τρόπου τῆς παραγωγῆς τροποποιοῦνται ἐπίσης καὶ αἱ κοινωνικαὶ τῶν σχέσεις. Οἱ ἴδιοι οἱ ἄνθρωποι, οἵτινες διαμορφώνουν τὰς κοινωνικὰς τῶν σχέσεις συμφώνως πρὸς τὸν ὑλικὸν τρόπον παραγωγῆς, διαμορφώνουν ἐπίσης τὰς ἀρχάς, τὰς ιδέας, τὰς κατηγορίας τῶν κοινωνικῶν τῶν σχέσεων. Ἡ ἀρχὴ κάμνει τὴν ἱστορίαν καὶ ὄχι ἡ ἱστορία τὴν ἀρχὴν (3).

Περαιτέρω, τὸ σπουδαιότερον εἶναι ἡ ἀθεράπευτος ἀντίφασις, ἣτις ὑφίσταται μεταξὺ τῆς θεωρίας περὶ φυσικῆς, ἀντικειμενικῆς, νομοτελικῆς ἐξελίξεως τοῦ κοινωνικοῦ γίνεσθαι καὶ τῆς ἀποστολῆς, ἣτις ἀναγνωρίζεται εἰς τὸ προλεταριάτον, ὅπως διὰ τοῦ ταξικοῦ ἀγῶνος ἀνατραπῆ τὸ ἀστικὸν καθεστῶς (ἢ ὑπόθεσις τοῦ ταξικοῦ ἀγῶνος). «Ἡ ἱστορία ὄλων τῶν μέχρι τοῦδε κοινωνιῶν εἶναι ἡ ἱστορία τῶν ταξικῶν ἀγῶνων» (4), τὸ δὲ προλεταριάτον θὰ κάμνῃ τὴν ἐπανάστασίν του μὲ πλήρη συνειδησιν διὰ νὰ καταργήσῃ τὴν κυριαρχίαν *τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων.*

1) K. Marx, Das Kapital, Bd. I, ὑπόσημ 89.

2) Das Kapital, I, S. 140.

3) Das Elend der Philosophie Stuttgart 1913, 5 Aufl 5. 91, 97.

4) Μὲ αὐτὴν τὴν ἐννοιαν καὶ ὑποβλητικὴν φράσιν ἀρχίζει τὸ πρῶτον μέρος τοῦ Κομμουνιστικοῦ Μανιφέστου.

Ἐάν εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ἐπέμβασις τοῦ προλεταριάτου διὰ νὰ γεννηθῆ ἡ νέα ἀταξικὴ κοινωνία, τότε ποῖον τὸ νόημα τῆς ἀντικειμενικῆς νομοτελείας περὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς κοινωνίας; Κυριολεκτοῦντες θὰ ἔδει νὰ εἴπωμεν, ὅτι διὰ τὸν Μάρξ ἡ *ἐξέλιξις* καὶ οὐχὶ ἡ *ἐπανάστασις* εἶναι ἡ ὁδός, ἣτις ἄγει εἰς τὸν σοσιαλισμόν, καθ' ὅσον ἡ ἐπανάστασις θὰ ἦτο ἀπλῶς ἡ τελικὴ πρᾶξις κατὰ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου τῆς ἐξελίξεως.

Ἐάν τὸ κράτος εἶναι, ὅπως ὑποστηρίζεται, ἡ ἔκφρασις τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων καὶ ἐάν ἡ κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία δὲν γνωρίζῃ τοὺς νόμους ὑπὸ τῶν ὁποίων διέπεται, πῶς ἐξηγεῖται τὸ κολοσσιαῖον καὶ λίαν ἀποδοτικὸν ἔργον τῆς Κοινωνικῆς Πολιτικῆς, ἣτις ἡσκήθη συστηματικῶς ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ διὰ τῆς ὁποίας ἐματαιώθησαν αἱ ἀναπότρεπτοι συνέπειαι τῶν νόμων τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας διὰ τὴν ἀστικὴν κοινωνίαν; Ἐάν λοιπὸν παραδεχθῶμεν, ὅτι ὑπάρχει ἡ σκληρὰ ἀναγκαιότης τῆς οἰκονομικῆς ἐξελίξεως, τότε τὸ κράτος δὲν δύναται νὰ τροποποιήσῃ τὰς οἰκονομικὰς σχέσεις!

Ἐπομένως εἶναι ἄνευ οἰουδήποτε νοήματος τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀριστερῶν ἐν γένει κομμάτων νὰ ἀνέλθουν εἰς τὴν ἐξουσίαν. Ἄλλ' ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἦτο δεδικοιολογημένη ἡ ἀδυναμία διὰ τὴν ἀληθῆ ἐκτίμησιν τῆς βαρύτητος τῆς *πολιτικῆς ἐξουσίας* ἔναντι τοῦ οἰκονομικοῦ νόμου, ἐρωτᾶται ἂν ἐπιτρέπεται σήμερον νὰ συνεχίζωμεν ἀρνούμενοι τὴν πρωταρχικὴν σημασίαν τῆς βουλήσεως, τῆς συνειδήσεως καὶ τῶν ἐπιδιώξεων, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐμφοροῦνται οἱ ἐλευθέρως δρῶντες ἄνθρωποι εἰς τὸν τομέα τῆς πολιτικῆς.

Σημειωτέον, ὅτι καὶ ὁ Bernstein ἐτόνισεν ἤδη, ὅτι ὅπου ἡ νομοθεσία, δηλαδὴ ἡ σχεδιασμένη καὶ συνειδητὴ δρᾶσις τῆς κοινωνίας, ἐπεμβαίνει, ἀνακόπτει τὴν κυριαρχίαν τῶν τάσεων τῆς οἰκονομικῆς ἐξελίξεως καὶ κατὰ τὰς περιστάσεις καταστέλλει ταύτην ἐξ ὀλοκλήρου.

Ἡ ἀναγνώρισις τῆς *ἀποτελεσματικῆς καὶ ἐπιτυχοῦς δυνάμεως, κρατικῆς ἢ καὶ συνδικαλιστικῆς*, κατέναντι τῶν οἰκονομικῶν νόμων τῆς κεφαλαιοκρατίας ἔχει ὡς προϋπόθεσιν τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας. Ἡ *ἐλευθερία τῆς βουλήσεως* δὲν συμβιβάζεται μὲ τὴν ἀναγκαιότητα, ὅπως ἐπεχείρησε νὰ κάμῃ ὁ Ἐγκελς (1).

Ἄξιόλογον εἶναι νὰ σημειωθῆ, ὅτι κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀναθεωρήσεως τῶν θεωριῶν τοῦ Μάρξ καὶ Ἐγκελς (τέλος τοῦ 19ου αἰῶνος), ἡ ὑλιστικὴ ἀντίληψις τῆς ἱστορίας κατέστη ἐπίσης ἀντικείμενον ἀναθεωρήσεως. Ὁ Bernstein ἔγραψεν, ὅτι οἰοσδήποτε ἱστορικὸς ὑλισμὸς δὲν δύναται νὰ παρίδῃ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἐκεῖνοι, οἵτινες δημιουργοῦν τὴν ἱστορίαν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἐγκεφάλους καὶ ὅτι ἡ διάθεσις τῶν ἐγκεφάλων δὲν εἶναι τόσοσ μὴχανικὴ διὰ νὰ κυριαρχῆται ἀπλῶς ὑπὸ τῆς οἰκονομικῆς βάσεως (2).

1) Anti-Dühring, S. 112, ὅπου ἡ ἀναγκαιότης συμβιβάζεται μὲ τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, ὀριζομένην ὡς ἰκανότητα δυναμένη μετὰ λόγου γνώσεως ν' ἀποφασίζῃ.

2) Neue Zeit, XVI, S. 749.

Δέν νομίζομεν, ὅτι εἶναι δυνατόν νά ἀμφισβητηθῆ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκλέγει τήν πορείαν τῆς ἐνεργείας του, ἥτις δέν δύναται νά ἐπιβληθῆ εἰς αὐτόν ἀναγκαστικῶς ἀπό τά ἀντικειμενικά γεγονότα τοῦ περιβάλλοντος.

Ἡ κοινωνία λοιπόν εἶναι ἔργον ἀνθρώπων καί οὐχί ἔργον θείων ἢ σκοτιῶν δυνάμεων. Ἡ κοινωνία δρᾷ καί ἐκδηλώνεται μόνον διὰ τῆς σκέψεως, τῆς θελήσεως καί τῆς δράσεως τῶν καθ' ἕκαστον ἀτόμων. Εἰδικώτερον, πρέπει σαφῶς νά τονισθῆ ἐν σχέσει πρὸς τήν συνάρτησιν οἰκονομικῆς βάσεως καί σκέψεως, ὅτι μέ τὸν ὄρον οἰκονομία ἐννοεῖται πάντοτε *ἔλλογος δρᾶσις*, ἥτις ἐξαρτᾶται ἢ ρυθμίζεται ἀπὸ ἐπιδιωκόμενους σκοποὺς ἢ ἐπιθυμίας, ἐνῶ ἡ *θεωρητικὴ σκέψις* εἶναι *ἀνεξάρτητος* ἀπὸ σκοποὺς καί ἐπιδιώξεις. Ἐπομένως ἡ οἰκονομία ὡς ὀρθολογιστικὴ ἐνέργεια ἐξαρτᾶται ἀπὸ τήν θεωρητικὴν σκέψιν καί οὐχί ἀντιστρόφως ἢ θεωρητικὴ σκέψις ἀπὸ τήν οἰκονομίαν (!).

10. Ἐσημειώθη ἀνωτέρω, ὅτι τὸ σύνολον τῶν παραγωγικῶν τούτων σχέσεων ἀποτελεῖ τήν *«οἰκονομικὴν ὑπόστασιν τῆς κοινωνίας, τὴν ὕλικήν βάσιν»*, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐποικοδομεῖται τὸ νομικὸν καί πολιτικὸν σύστημα...».

Ἐρωτᾶται ποία εἶναι ἡ ἔννοια τῆς προτάσεως ταύτης. Ἡ ὀξύτης τῆς διατυπώσεως στρέφεται ἐναντίον τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος τῶν ἐγγελιανῶν καί τῆς πεποιοθήσεως αὐτῶν, ὅτι ἡ πολιτικὴ πραγματικότης δύναται νά μεταβληθῆ δι' ἀπλῶν ἀλλαγῶν τῆς εἰς τήν συνείδησιν. Ἄλλ' ἐπίσης καί ἐναντίον τῶν ἱστορικῶν, οἵτινες ἠσχολοῦντο ἐν τῷ πνεύματι τοῦ Ἐγγέλου μὲ τήν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας καί τήν συγγραφὴν τῆς ἱστορίας καί προσεπτάθουν ἀναλόγως νά ἐρμηνεύσουν τήν κοινωνικὴν πραγματικότητα.

Ἐδῶ ὁ Μάρξ τονίζει σαφῶς τὴν ἐξάρτησιν καί τὸν προσδιορισμὸν τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες διαμορφώνουν τὴν ἱστορίαν. Ἄλλὰ ποία εἶναι ἡ ἔννοια τῶν κοινωνικῶν παραγωγικῶν σχέσεων;

Ἐννοεῖται ἡ τεχνικὴ τῆς παραγωγῆς, ἐν τῇ ἐννοίᾳ μὲ ποία ὕλικά βοηθητικὰ μέσα (μηχανὰς ἢ ἐργαλεῖα) γίνεται ἡ παραγωγή, ἐὰν ἡ ἐργασία γίνεται μὲ πολλὰς ἢ ὀλίγας βοηθητικὰς δυνάμεις κ.λ.π. Ἡ τεχνικὴ ὅθεν τῆς παραγωγῆς εἶναι τὸ προσδιοριστικὸν στοιχεῖον διὰ τὴν καθόλου κοινωνικὴν ζωὴν, διὰ τῆς ὁποίας ἐπηρεάζονται ἐπίσης τὸ δίκαιον, ἡ ἠθικὴ, τὰ ἥθη, ἡ θρησκεία κ.λ.π. Ὁ Μάρξ διετύπωσε τοῦτο μὲ τὴν γνωστὴν πρότασιν: «Ὁ χειρόμυλος παρήγαγε τὴν φεουδαρχικὴν κοινωνίαν, ὁ δὲ ἀτόμυλος τὴν κοινωνίαν μὲ τοὺς βιομηχανοὺς κεφαλαιούχους» (2).

Ἐρωτᾶται, ἐὰν ἐννοοῦνται ἐπίσης καί αἱ σχέσεις ἰδιοκτησίας, δηλαδὴ αἱ νομικῶς ρυθμισμέναι σχέσεις.

Ἐπισημαίνεται, ὅτι ὁ Μάρξ (3) ἐννοεῖ ἐπίσης καί τὰς σχέσεις ἰδιοκτησίας καί εἰς ἀπόδειξιν τῶν ἰσχυρισμῶν τούτων ἐπικαλοῦνται τὴν πρότασιν ἐκ τῆς *εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Κριτικὴν τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας*, καθ' ἣν: «Πᾶσα παραγωγή εἶναι ἰδιοποίησις τῆς φύσεως ἀπὸ τὸ ἄτομον ἐντὸς ὠρισμένης κοι-

1) Lud. Mses, Die Gemeinwirtschaft, S 344.

2) Marx, Das Elend der Philosophie, S. 9.

3) Hamacher, Das Philosophisch—Ökonomische System des Marxismus, 1909.

νωνικής μορφής και δια της κοινωνικής ταύτης μορφής. 'Εν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ εἶναι ταυτολογία νὰ λέγωμεν, ὅτι ἡ ἰδιοκτησία (ἰδιοποιήσις) εἶναι ὄρος τῆς παραγωγῆς. 'Επειδὴ ὁμως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνεταί λόγος περὶ παραγωγῆς, ἐπομένως οὔτε περὶ κοινωνίας, ὅπου δὲν ὑπάρχει μορφή ἰδιοκτησίας, αὐτὸ εἶναι ταυτολογία. 'Ἰδιοποιήσις, ἣτις δὲν ἰδιοποιεῖται τίποτε εἶναι *contradictio in adjecto*. 'Εὰν ἐγίνετο δεκτὴ ἡ ἀποψις αὕτη, τότε ἡ βᾶσις τοῦ ὑλιστικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἱστορίας δὲν θὰ ἦτο μονιστικὴ ἀλλὰ δυιστικὴ. 'Εν τούτοις πρέπει νὰ γίνῃ ἀποδεκτόν, ὅτι ἡ τεχνικὴ τῆς παραγωγῆς, ἣτις ἀποκαλύπτει τὴν ἐνεργὸν τάσιν τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τῆς φύσεως, τὴν παραγωγικὴν διαδικασίαν τῆς ζωῆς του καὶ συγχρόνως διὰ ταύτης τῶν κοινωνικῶν βιοτικῶν του σχέσεων καὶ τῶν ἐκ τούτων ἀπορρουσῶν πνευματικῶν παραστάσεων (1) εἶναι τελικῶς ὁ προσδιοριστικὸς λόγος ὅλων τῶν κοινωνικῶν ἐκδηλώσεων.

'Ο ὄρος «παραγωγή» τῆς ἄνω προτάσεως ἐννοεῖται ἐν τῇ οικονομικῇ ἐννοίᾳ, δηλαδὴ ὡς διαδικασία ἰδιοποιήσεως ἐν τῷ πλαισίῳ κύκλου ἀνθρώπων συνδεομένων διὰ κοινωνικῶν δεσμῶν, καὶ ὄχι ἐν τῇ καθαρῶς τεχνολογικῇ.

'Ο Μαρξ δὲν ἐνδιαφέρεται ἐν τῇ θεωρίᾳ του διὰ τὰ ἀπομονωμένα ἄτομα, ἀλλὰ διὰ τὸν ἀνθρώπον, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ ἄλλος ἀνθρώπος τοῦ εἶναι ἀνάγκη, διὰ τὸν ἀνθρώπον, ὅστις μὲ τὴν ἀτομικὴν του ὑπαρξιν εἶναι συγχρόνως καὶ κοινωνικὸν ὄν.

'Ἡ ἀμφισβήτησις ὅθεν ἂν πρέπει ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῶν παραγωγικῶν σχέσεων, ὡς ἐργασιακῶν σχέσεων, νὰ συμπεριλαμβάνεται ἐπίσης καὶ τὸ νομικὸν στοιχείον, δηλαδὴ αἱ σχέσεις ἰδιοκτησίας, θὰ παραμένῃ ἴσως πάντοτε θέμα ἐρμηνείας. Οὕτω, ὑπεστηρίχθη, ὅτι πρέπει νὰ γίνεταί διάκρισις μετὰ τῆς τεχνικῆς βᾶσεως καὶ τῶν παραγωγικῶν σχέσεων ὡς μορφῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Αἱ τελευταῖαι, ὡς κοινωνικὴ κατηγορία, ἐμπερικλείουν καὶ ὠρισμένους νομικὰς σχέσεις. Πλὴν ὁμως αὗται δεόν πάλιν νὰ διακρίνωται ἀπὸ τὰς ἐννοήσους σχέσεις, ἐν στενῇ ἐννοίᾳ τῶν νομικῶν κανόνων, ἐκ τῆς συνειδήσεως τῆς κοινωνίας ἀπορρούντων καὶ ρυθμιζόντων τὴν οικονομικὴν ζωὴν. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἀποτελοῦν τὸ νομικὸν ἐποικοδόμημα (2).

'Ἄλλ' ἐν τούτοις, ἂν ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν ἄλλα κείμενα, ὅπως τὸ Κομμουνιστικὸν Μανιφέστον, ὅπου γίνεταί λόγος «περὶ τοῦ οικονομικοῦ τρόπου παραγωγῆς καὶ ἀνταλλαγῆς ἢ ἡ διατύπωσις τοῦ 'Εγκελς (3) «ἡ ὑλιστικὴ ἀντίληψις τῆς ἱστορίας ἔχει ὡς ἀφετηρίαν τὴν πρότασιν, ὅτι ἡ παραγωγή καὶ μαζὶ μὲ τὴν παραγωγὴν ἢ ἀνταλλαγὴ τῶν προϊόντων τῆς εἶναι ἡ βᾶσις πάσης κοινωνικῆς τάξεως» δεόν νὰ ὑποστηριχθῇ ἡ ἀποψις, ὅτι τὸ νομικὸν στοιχείον δὲν εἶναι ἐντεταγμένον ἐπὶ τῆς αὐτῆς σειρᾶς μὲ τὴν τεχνικὴν. 'Ενταῦθα θὰ εἶδει νὰ σημειωθῇ ἡ προσπάθεια τοῦ Schumpeter, ὅπως ἀπαλλάξῃ τὴν ὑλιστικὴν

1) K. Marx, das Kapital I Bd, Aufl. 3, S 375.

2) K. Diehl, Theoretische Nationalökonomie, Bd. I S. 354.

3) Anti - Duhring, S. 286.

ἀντίληψιν τῆς ἱστορίας ἀπὸ τὰς ἀκρότητας τῆς ὑπὸ τοῦ Ἐγκελς δοθείσης ἔρμηνείας, καθ' ἣν τὰ ἄτομα καὶ αἱ ὁμάδες κινουῦνται πρὸς τὰ ἐμπρὸς κυρίως ὑπὸ οἰκονομικῶν ἐλατηρίων, τὴν ὁποίαν οὗτος θεωρεῖ ὡς πρὸς ὠρισμένας μὲν σχέσεις ἐσφαλμένην, διὰ δὲ τὸ ὑπόλοιπον ὡς καθ' αὐτὸ κοινοτοπίας. Κατὰ τὸν Schumpeter, ἡ οἰκονομικὴ ἀντίληψις τῆς ἱστορίας δὲν σημαίνει, ὅτι οἱ ἄνθρωποι συνειδητῶς ἢ ἀσυνειδήτως, ὀλοκληρωτικῶς ἢ κατὰ κύριον λόγον, κινουῦνται πρὸς τὰ ἐμπρὸς ὑπὸ οἰκονομικῶν ἐλατηρίων. Ἀντιθέτως ὑποστηρίζει, ὅτι τὸ σημαντικὸν τοῦτο στοιχεῖον τῆς συμβολῆς τῆς θεωρίας ταύτης ἔγκειται εἰς τὴν ἐξήγησιν τοῦ ρόλου καὶ τῆς ἐνεργείας τῶν ἐξωοικονομικῶν ἐλατηρίων καὶ ἡ ἀνάλυσις τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἡ κοινωνικὴ πραγματικότης κατοπτρίζεται εἰς τὴν ἀτομικὴν ψυχὴν. Κατὰ τὴν ἄποψιν ταύτην, πολλαὶ δυσκολαὶ προκύπτουσαι εἰς τὴν προσπάθειαν ἐξηγήσεως τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ Μάρξ θὰ ἠδύναντο ν' ἀρθῶσι διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως μέχρι βαθμοῦ τινος ἀμοιβαίας ἐξαρτήσεως μεταξὺ τῆς σφαίρας τῆς παραγωγῆς καὶ τῶν ἄλλων τομέων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Ἄλλ' ἐὰν ἀρνηθῶμεν ἀπὸ τὴν μαρξιστικὴν ἀντίληψιν τὴν μονομερῆ καὶ αὐστηρὰν ἐξάρτησιν, τότε καὶ ἡ θεωρία αὕτη θὰ κατετάσσετο ὡς μία μεταξὺ τῶν ἄλλων θεωριῶν, αἰτινες εἶναι μερικῶς ὀρθαὶ ἢ καὶ θὰ ἐξετοπίζετο ἐξ ὀλοκλήρου. Ἡ ἄποψις αὕτη εἶναι μία περαιτέρω ἀπόδειξις, ὅτι ὁ μαρξισμὸς καταλήγει νὰ εἶναι πάντοτε ζήτημα ἔρμηνείας (!).

11. Ἐπίσης ἐρευνᾶται ποία ἡ σχέση τῆς βάσεως καὶ τοῦ ἐποικοδομήματος. Ἡ ὀρθόδοξος ἔρμηνεία δέχεται, ὅτι ὑπάρχει σαφὴς αἰτιώδης ἐξάρτησις (προσδιορισμὸς) τῆς νομικῆς ὀργανώσεως τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς διὰ τῆς ἐξελίξεως τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων (ἀσχέτως πρὸς τὸ θέμα τῆς ἐνοίας τῶν παραγωγικῶν σχέσεων καὶ τοῦ νομικοῦ στοιχείου). Ἐκ τῆς διατυπώσεως ὅμως δύναται ἐπίσης νὰ ὑποστηριχθῇ, ὅτι τὸ ἐποικοδόμημα (πολιτικὸν—οἰκονομικόν), προσαρμόζεται μὲν πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὴν δύναμιν τῆς βάσεως, ἀλλ' ὄχι ὅμως ὅτι τὸ ἐποικοδόμημα προσδιορίζεται κατὰ τὴν συγκεκριμένην αὐτοῦ μορφήν ὑπὸ τῆς βάσεως. Πρὸς μίαν τοιαύτην φιλελευθέραν ἔρμηνείαν ὑποβοηθεῖ ἴσως ἢ μετὰ προσοχῆς διατύπωσις τῆς σχετικῆς περικοπῆς, ἣτις ὀμιλεῖ περὶ ἀναλόγου σχέσεως—ἀνταποκρίσεως.

Ἄλλ' ἡ ἄποψις περὶ σαφοῦς αἰτιώδους ἐξαρτήσεως εἶναι ἢ καθ' αὐτὸ ἰδιάζουσα ἀντίληψις τοῦ Μάρξ, ἢ δὲ αὐστηρότης καὶ ἀπλότης τῆς μονομεροῦς ἐξαρτήσεως εἶναι ἐκεῖνο ἀκριβῶς τὸ ὁποῖον προσδίδει αἴγλην καὶ ἔλκυστικὴν δύναμιν εἰς τὴν θεωρίαν ταύτην.

Ἡ μαρξιστικὴ θεωρία ἀποδίδει ἰδιάζουσαν σημασίαν εἰς τὴν *τεχνικὴν*, ἴσως ἐπικίνδυνον σημασίαν. Ἡ *τεχνικὴ* καὶ αἱ λεγόμεναι παραγωγικαὶ δυνάμεις διὰ τὴν κοινωνικὴν ἐξέλιξιν δὲν εἶναι καθόλου *οἰκονομικὰ φαινόμενα*, ἀλλὰ *τεχνικαὶ* διαδικασίαι ὑπὸ τὴν σύγχρονον μορφήν ἐργαλείων, δυναμομηχανῶν, αὐτομάτων κ.λπ. Τοιαῦτα καθίστανται αὐτὰ ἄφ' ἧς ὑπαχθῶσιν εἰς μίαν νομικὴν ρύθμισιν. Οὐδεὶς δύναται ν' ἀρνηθῇ τὴν αὐτόχρομα ἐπαναστατι-

1) J. Schumpeter, Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie, 1945, S 46.

κὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν μεταβολῶν τῆς κοινωνικῆς τάξεως διὰ τῆς προόδου τῆς τεχνικῆς. Ἄλλ' αἱ κοινωνικαὶ μεταβολαὶ πραγματοποιοῦνται διὰ τῆς ὀρθολογιστικῆς ἐνεργείας τοῦ κράτους ἢ τῶν ἀτόμων, τὰ ὁποῖα εἰς τὴν λήψιν τῶν νομοθετικῶν ρυθμίσεων ἄγονται ἀπὸ ὠρισμένας ἰδέας καὶ κινοῦνται ἐν τῇ ζωῇ πρὸς σκοποὺς ὑπερβαίνοντας τὰ ὅρια τῆς φυσικῆς αὐτῶν ζωῆς. Ἄλλὰ μήπως εἶναι δυνατὸν νὰ δημιουργηθῇ ἡ σοσιαλιστικὴ κοινωνία κατ' ἄλλον τρόπον, εἰ μὴ διὰ τῆς ἐννόμου ρυθμίσεως, ἐμπνεομένης ὁμως οὐχὶ ὑπὸ κεφαλαιοκρατικῶν ἰδεῶν, ἀλλ' ὑπὸ σοσιαλιστικῶν; (!)

Τέλος, θὰ ἔδει νὰ σημειωθῇ, ὅτι εἰς δεδομένην ἐποχὴν πιθανὸν ὁ οἰκονομικὸς παράγων δύναται νὰ ἀπέβῃ προσδιοριστικὸς συντελεστής διὰ τὴν συγκεκριμένην ἱστορικὴν ἐξέλιξιν. Ἄλλὰ τὸ θέμα εἶναι, ἂν τοῦτο δεόν ν' ἀναχθῇ γενικῶς εἰς ἔκτος χρόνου καὶ τόπου νόμον καὶ μάλιστα μὲ ἀξίωσιν ν' ἀποκαλύπτῃ ἐκ τῶν προτέρω τὴν μορφήν τοῦ ἱστορικῶς γίνεσθαι καὶ τὸν προσδιορισμὸν τούτου διὰ συγκεκριμένου ὕλικου καὶ περιεχομένου.

Ἡ ἄποψις ὅτι τὸ οἰκονομικὸν θέμα προσδιορίζει τὴν καθόλου κοινωνικὴν πραγματικότητα τῶν λαῶν, ἂν ἦτο βάσιμος, θ' ἀπέληγε τελικῶς εἰς μίαν ὁμοιομορφίαν καὶ ὁμοιοτυπίαν τῆς κοινωνικῆς καθόλου ὑποστάσεως τῶν λαῶν οἵτινες θὰ ἔστεροῦντο οὕτω τῆς ἰδιοτυπίας μὲ τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζονται παρ' ὅλην τὴν ὁμοιομορφίαν τῶν οἰκονομικῶν ὄρων, οἵτινες ἐπικρατοῦν. Ἐπομένως ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου ἀρχίζει ἀφ' ἧς ὁ λόγος τῶν ἀνθρώπων κινεῖ τὴν ζωὴν, θὰ ἔδει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ γενικὸς λόγος τῶν ἀνθρώπων εἶναι ὁ προσδιορίζων τὰς δυνάμεις πρὸς ἱστορικὴν ἐξέλιξιν.

12. Θέματα ἐρμηνευτικὰ προκύπτουν ἐπίσης ἐν σχέσει μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ νόμου ἐν τῇ μεθοδολογίᾳ τοῦ Μάρξ. Πράγματι ὑπάρχουν ἐγκατεσπαρμένοι πολυλαὶ διατυπώσεις καὶ ἔννοιαι τοῦ «νόμου». Τὸ θέμα εἶναι ἂν ὁ Μάρξ ὀμιλῶν περὶ οἰκονομικῶν νόμων ἔννοεῖ τούτους ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὠρισμένων ἀντιπροσώπων τῆς Κλασσικῆς Οἰκονομίας, δηλαδὴ ὡς νόμων αἰωνίων προκυπτόντων ἐξ ὠρισμένων φυσικῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπίσης ἂν ἡ φυσικὴ ἐξέλιξις τοῦ κοινωνικῶς γίνεσθαι, οἷα ὑποστηρίζεται ὑπὸ τοῦ Μάρξ, συμπίπτῃ μὲ τὴν κατεῦθυνσιν τοῦ κοινωνικοῦ δαρβινισμοῦ, καθ' ἣν τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ὑπόκεινται εἰς τοὺς βιολογικοὺς νόμους, ὅπως ὁ φυτικὸς καὶ ζωολογικὸς κόσμος.

Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς πρέπει νὰ τονισθῇ, ὅτι ὁ Μάρξ δὲν δέχεται ὅτι τὸ σύστημα τοῦ ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ τῆς κεφαλαιοκρατίας εἶναι τὸ φυσικὸν οἰκονομικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸν δαρβινικὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα. Ἀντιθέτως ἡ βασικὴ του ἄποψις εἶναι, ὅτι τὰ διάφορα κοινωνικὰ συστήματα ἔχουν ἓνα ἱστορικὸν, μεταβαλλόμενον χαρακτήρα, ἐπομένως καὶ τὸ σύστημα τοῦ ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ θεωρεῖται ὡς ἓνα χρονικῶς περιορισμένον σύστημα παραγωγῆς.

Ὁ Μάρξ παραδέχεται, ὅτι θέμα τῆς θεωρητικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας εἶναι ἡ ἔρευνα τῆς *φυσικῆς νομοτελικῆς* ἐξελίξεως τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς καὶ μάλιστα ὑπὸ δύο μορφάς:

α. Τῆς ἀποκαλύψεως τῶν νόμων τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς καὶ β. τῆς ἀποδείξεως τῆς νομοτελικῆς πορείας τῆς ἀλληλοδιαδοχῆς τῶν διαφόρων ἱστορικῶν ὀργανωτικῶν τύπων τῆς κοινωνίας. Ποία εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ ὄρου «νόμος», τοῦτο προκύπτει ἀπὸ τὰς διατυπώσεις, αἱ ὁποῖαι ἐδόθησαν σχετικῶς ὑπὸ τοῦ Μάρξ. Οὕτω, συναντῶμεν τὸν ὄρον «οἰκονομικὸς νόμος κινήσεως τῆς συγχρόνου κοινωνίας». Ἐπίσης ὁμιλεῖ ὁ Μάρξ «περὶ τῆς ἐξελικτικῆς διαδικασίας τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας ὡς μιᾶς φυσικοῖστορικῆς ἐξελίξεως». Ὁμιλεῖ περὶ «τῶν συμφυῶν νόμων τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς». Ἐκάστη «ἱστορικὴ περίοδος» ἔχει τοὺς ἰδίους αὐτῆς νόμους, δηλαδὴ εὐθύς ὡς ἡ κοινωνικὴ ζωὴ ἐξέλη ἀπὸ ὠρισμένον στάδιον ἐξελίξεως καὶ ἀρχίσθη νέα πορεία διέπεται ὑπὸ ἄλλων νόμων. Ἡ πραγματικότης τῶν οἰκονομικῶν νόμων δὲν ἀποκαλύπτεται ὡς ἄμεσος πραγματικότης, ἀλλ' ὡς «προσέγγισις», ὡς μέσος ὄρος.

Ὡς φυσικοὶ νόμοι τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς θεωροῦνται ὁ νόμος «συγκεντρώσεως», ὁ νόμος «τῆς συσσωρεύσεως», ὁ νόμος τῆς «ἐξαθλιώσεως» ὁ «νόμος τῶν οἰκονομικῶν κρίσεων» κλπ. Ἐπίσης ὁ σχηματισμὸς τῶν καρτέλλ θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Μάρξ κοινωνικὸς νόμος τῆς ἐξελίξεως πρὸς τὸ σοσιαλιστικὸν κράτος κλπ. Οἱ κοινωνικοὶ νόμοι δρῶσιν ὡς φυσικαὶ δυνάμεις, ἐφ' ὅσον χρόνον ὁ ἄνθρωπος δὲν γνωρίζει αὐτούς. Ἀφ' ἧς ὁμως γίνωσι γνωστοί, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ὅπως ὑπαγάγωσι τούτους εἰς τὴν θέλησίν των. Οἱ νόμοι δηλαδὴ, οἵτινες ἐκυριάρχουν τῆς ἱστορίας ὡς ἀντικειμενικαὶ ξέναι δυνάμεις, ὑπόκεινται εἰς τὸν ἔλεγχον τῶν ἀνθρώπων, καταργοῦνται δηλαδὴ διὰ τῆς γνώσεως τούτων! Ἐπομένως αἱ μορφαὶ αὐταὶ τῶν νόμων ἔχουν διάφορον κατὰ τὰς περιστάσεις κατασκευὴν καὶ ἀντιφάσκουν πρὸς ἀλλήλας.

Σχετικῶς ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ νόμου εἰς τὸ σύστημα τοῦ Μάρξ εἶναι πράγματι πολυσήμαντος καὶ παρουσιάζει ἀσυμβιβάστους ἀντιφάσεις.

Ἐναντι τῆς Κλασσικῆς Οἰκονομίας ὁμως ἀπορρίπτει τὰς αἰωνίας κατηγορίας καὶ δέχεται μόνον οἰκονομικὰς κατηγορίας.

Οὕτω, θεωρεῖ ὅτι ἡ παραγωγή δὲν διέπεται ὑπὸ φυσικῶν νόμων, ὅπως ὑπεστήριζεν ὁ Mill, ἀλλ' ἀντιθέτως ὁ καπιταλιστικὸς τρόπος παραγωγῆς εἶναι εἰδικὸς τρόπος ὠρισμένης ἱστορικῆς περιόδου, ἥτις προϋποθέτει μίαν ὠρισμένην βαθμίδα ἐξελίξεως τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ τῶν μορφῶν ἐξελίξεώς των. Ὅσον διὰ τὸν ὄρον τοῦ φυσικοῦ νόμου, πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι εἰς τοὺς φυσικοὺς νόμους πρόκειται περὶ φαινομένων, τὰ ὁποῖα πάντοτε καὶ πανταχοῦ εὐρίσκονται εἰς τὴν φύσιν. Εἰς τὴν κοινωνικὴν οἰκονομίαν ὁμως δὲν πρόκειται περὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς συνεχοῦς «οἰκονομίας», ἀλλὰ περὶ χρονικῶς καὶ τοπικῶς διαφόρων ἐποχῶν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, διαφόρων βάσει κυρίως τῶν νομικῶν ρυθμίσεων καὶ τῶν ἐντεῦθεν προερχομένων φαινομένων.

Ἐπομένως, ὅταν οἱ νόμοι τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας δὲν δρῶσι μὲ τὴν ἀναπότρεπτον δυνάμιν τῶν φυσικῶν νόμων, τότε εἰς τὴν ἱστορικοφυσικὴν νομοτελικὴν ἐξέλιξιν τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας ἀπομένει

ικανὸς χρόνος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν ἀντιδυνάμεων. Τοῦτο ἄλλως τε ἐξελισσεται πρὸ τῶν ὁμμάτων ἡμῶν ἐπὶ ἓνα αἰῶνα, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὁποίου διὰ τῆς κρατικῆς ἐν γένει ἐπεμβάσεως ἀνηρέθησαν αἱ ἀχαλίνωτοι συνέπειαι τῶν καπιταλιστικῶν φυσικῶν νόμων! Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μάρξ, ἡ κεφαλαιοκρατική οἰκονομία καὶ κοινωνία ἔχουν ὑποστῆ κολοσσιαίαν μεταμόρφωσιν, οἷα ἐμφανίζεται σαφῶς εἰς τὴν καθόλου αὐτῆς κοινωνικὴν νομοθεσίαν. Ἡ καθόλου διαδικασία τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς ἔχει ὑπαχθῆ εἰς τὸν ἔλεγχον τῶν ἀνθρώπων, δηλαδὴ ἡ περίφημος ἀντίθεσις μεταξύ τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων παραγωγῆς καὶ κεφαλαιοκρατικῶν δυνάμεων παραγωγῆς, τοῦθ' ὅπερ δὲν θὰ ἐπετυγχάνετο, ἂν ἡ φυσικὴ νομοτελικὴ ἐξέλιξις τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας ἦτο ἀνεπίδεκτος ἐλέγχου, δρῶσα ὡς αἱ τυφλαὶ δυνάμεις τῆς φύσεως!

Ἄλλ' ἀπὸ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος ὀργανώνει τὴν παραγωγὴν συμφώνως πρὸς τοὺς ἠθελημένους σκοπούς, ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης καταπίπτει ἡ *βάσις τῆς ἀναγκαιότητος* καὶ *προβάλλει ἡ ἐλευθερία*. Ἀκόμη καὶ εἰς τὸ πρωτόγονον στάδιον τῆς ἀνθρωπότητος, ὁ ἄνθρωπος ἄφ' ἧς κατέστη «βιομήχανος», δηλαδὴ κατασκευαστὴς ἐργαλείων, ἐπέτυχεν ἡ ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὴν φυσικὴν ἀναγκαιότητα καὶ διὰ τῆς προοδευτικῆς ὑποταγῆς τῆς φύσεως ἡ ἀποκτῆση συνειδήσιν καὶ ἐλευθερίαν. Ὁ φαναλισμὸς ἐν τῇ κοινωνικῇ ἐξελίξει δὲν νομίζομεν ὅτι δύναται νὰ ὑποστηριχθῆ σοβαρῶς, διότι ἡ ἀποψις αὐτῆ παραγνωρίζει ἐξ ὀλοκλήρου τὴν ἐσωτερικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ διαστρέφει τὸ νόημα τῆς ζωῆς, ἥτις θὰ ἦτο ὑποτιμητικὸν δι' αὐτήν, ἂν ἡ ὑλικὴ ἀποψις τῆς ζωῆς ἐκυριάρχει τῶν καθόλου ἐκδηλώσεων τοῦ ἀνθρώπου.

Βεβαίως ὁ Μάρξ ἦτο διαποτισμένος ὑπὸ τῆς ἰδέας περὶ τῆς ἐν τοῖς κοινωνικοῖς φαινομένοις ἐγκειμένης λογικῆς, ὥστε ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ταύτην νὰ πιστεύη μᾶλλον εἰς τὴν ἐξέλιξιν παρὰ εἰς τὴν ἐπανάστασιν. Διὰ τοῦτο ἐδίδασκε περὶ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν οὐτοπισμόν, ὅτι οὗτος εἶναι ἀναπόφευκτος, ἀσχέτως πρὸς τὴν θέλησιν ἢ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀνθρωπότητος καὶ βάσει πάντοτε τῆς καθαρᾶς λογικῆς τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐξελίξεως, ἥτις θ' ἀγάγη εἰς τὸ σοσιαλιστικὸν καθεστῶς. Φυσικά, οὔτε ὁ Μάρξ ἀπέδειξε τὴν θεωρίαν του περὶ αὐτοκαταστροφῆς τῆς κεφαλαιοκρατίας, οὔτε ἡ ἐμπειρία ἐπηλήθευσε πολλὰς ἐπὶ μέρους θεωρίας του (ἐπίδεινωσις τῆς ἐξαθλιώσεως, τῆς καταπίεσεως, τῆς ὑπερπαραγωγῆς). Πορεία κοινωνικῆς ἐξελίξεως, ἥτις πρέπει νὰ καθιστᾷ πολὺ μελαγχολικοὺς ἐκείνους, οἵτινες θέλουν νὰ βλέπωσι τὴν ἐξέλιξιν σύμφωνα μὲ τὴν μαρξιστικὴν θεωρίαν.

V

13. Παρατηρήθη ὑπὸ τινῶν, ὅτι ἡ μαρξιστικὴ θεωρία περὶ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ ἀσχέτως πρὸς τὴν καθ' αὐτὴν ἀξίαν της εἶναι μία ἀξιόλογος συμβολή, διότι αὐτὴ ἐτόνισε τὴν ἐξάρτησιν τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ἀπὸ τὰς φυσικὰς, βιοτικὰς καὶ παραγωγικὰς σχέσεις. Ἡ ἀποψις αὐτῆ ἴσως νὰ εὐσταθῆ μόνον ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἱστορικοὺς καὶ τοὺς φιλοσόφους τῆς ἱστορίας, οἵτινες ἐκυριάρχουντο ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Ἐγέλου, καθ' ὃ αἱ ἰδέαι—δυνάμεις, ὡς

ἑσώκοσμοι ἢ ἐξώκοσμοι κατευθύνουν τὴν ἱστορικὴν πορείαν. Ἡ φιλελευθέρα ὅμως κοινωνικὴ φιλοσοφία, ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ὡς καὶ ἡ ἱστοριογραφία εἶχον ἤδη ἐκτιμήσει δεόντως τὸν οἰκονομικὸν παράγοντα (1). Νομίζομεν, ὅτι ἐξ ἴσου ἐσφαλμένοι εἶναι ἀμφότεροι αἱ κατευθύνσεις τῆς θεωρητικῆς σκέψεως, ἐξ ὧν ἡ μὲν μία ἐκθέτει τὴν σειρὰν τῶν ἱστορικῶν γεγνησάντων ἀνευ οἰασθῆναι ποτε προβληματικότητος, ἡ δὲ ἄλλη, δηλαδή ἡ ὑλιστικὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ὑποβιβάζει τὸν ἱστορικῶς ὄρωντα ἄνθρωπον εἰς τὴν θέσιν ἀψύχου καὶ ἀβούλου ὄργανου τῆς ἀντικειμενικῆς νομοτελείας τῆς λογικῆς τῆς ἱστορίας. Οἱ ἐξωτερικοὶ ἐπηρεασμοὶ ἢ ἐρεθισμοὶ τοῦ περιβάλλοντος ἀνευ τῆς ἐσωτερικῆς ὀριμότητος τοῦ ἀνθρώπου, ἀνευ τῶν ἐσωτερικῶν ἐλατηρίων, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορίζουν καὶ νὰ προσανατολίζουν τὸ ἱστορικῶς γίνεσθαι. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου προικισμένη μετὰ τὸ δῶρον τοῦ λόγου ἀναπτύσσει τὴν δυναμικότητα πρὸς ἐξέλιξιν καὶ ἱστορίαν.

14. Ἐπειδὴ τὸ περιοδικὸν τοῦτο ἀποτείνεται κατὰ κύριον λόγον πρὸς τοὺς σπουδαστὰς ἐν γένει, κρίνομεν ἀπαραίτητον νὰ παράσχωμεν τὰς κάτωθι ἐξηγήσεις ἢ νὰ ἐκθέσωμεν ὀρισμένας ἀπόψεις ἀναφορικῶς πρὸς τινὰς ὄρους ἢ προτάσεις, περὶ ὧν γίνεται μνεία εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον, καὶ τὰς ὁποίας κατ' ἀναπότρεπτον ἀνάγκην ἐχρησιμοποίησαμεν χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ παρασχεθῆ οἰαδήποτε ἐρμηνεία.

α. Κατὰ τὸν Μάρξ, ἡ κινουῦσα δύναμις πρὸς τὴν κοινωνικὴν ἐξέλιξιν εἶναι αἱ *ταξικαὶ ἀντιθέσεις*, αἵτινες καταλήγουν εἰς τὸν ταξικὸν ἀγῶνα. Ἐπειδὴ ὅμως εἰς τὴν σοσιαλιστικὴν κοινωνίαν δὲν ὑφίσταται ταξικὸς ἀνταγωνισμὸς, θὰ ἔπρεπε ν' ἀνακαλυφθοῦν κίνητρα διὰ τὴν κοινωνικὴν ἐξέλιξιν, ἐὰν δὲν παραδεχθῶμεν ὅτι μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας σταματᾷ καὶ ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις. Κατὰ τὴν ἐγγελειανὴν φιλοσοφίαν, ἡ Διαλεκτικὴ μέθοδος ἐνέχει τὸ νόημα τῆς συνεχοῦς καὶ ἀδιακόπου προόδου, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν δύναται νὰ διαγραφῆ ὀρισμένη κατάστασις ὡς *ἐσχάτη κατάληξις* (ἀνωτέρω 5). Κατὰ τὴν μαρξιστικὴν θεωρίαν, αἱ κοινωνικαὶ ἀντιφάσεις ἐν τῇ ἀδιαπτῶτῳ ἐξελίξει των αἴρονται διὰ τῆς ἐπαναστάσεως, ἣτις ἐπιφέρει ριζικὴν ἀνατροπὴν εἰς τὴν κοινωνικὴν ἐξέλιξιν. Δεδομένου ὅμως, ὅτι ἡ προλεταριακὴ ἐπανάστασις θὰ εἶναι καὶ ἡ τελευταία εἰς τὴν κοινωνικὴν ἐξέλιξιν τίθεται τὸ ἐρώτημα: Ἐὰν ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις θὰ ἔχη διαλεκτικὸν χαρακτῆρα, δεδομένου ὅτι δὲν θὰ ὑπάρχη ἐφεξῆς καμία ἐπανάστασις. Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ δὲν ἐτέθη ὑπὸ τοῦ Μάρξ, οὔτε καὶ ἡ ἀπάντησις ἐδόθη (2).

1) L. Mises : Die Gemeinwirtschaft. σ. 348.

2) Τὸ θέμα τοῦτο ἔχει ἀντιμετωπισθῆ ὑπὸ τοῦ Stalin, ὅστις ὅμως μετὰ τὴν δοθεῖσαν λύσιν ἀνατρέπει τὴν μαρξιστικὴν θεωρίαν, διότι ἀποδίδει ἀρχουσαν σημασίαν εἰς τὸν «*ὑποκειμενικὸν παράγοντα*», δηλαδή τὴν συνείδησιν, τὴν ὀργάνωσιν, τὴν θέλησιν, τὴν ἀκαμψίαν, στοιχεῖα ἀναγνωριζόμενα ὡς «*ἱστορικὴ δύναμις*». Ὁ Stalin ὁμιλεῖ περὶ ἐπανάστασεως εἰς τὴν σοσιαλιστικὴν κοινωνίαν ἐκ τῶν ἄνω, δηλαδή ὑπὸ τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καὶ τοῦ κόμματος, δυνάμεως τοῦ ἐποικοδομήματος πρὸς ἐπιβολὴν τοῦ σταχανοβιστικοῦ συστήματος καὶ τῆς κοινωνικοποιήσεως τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας. Πρόκειται περὶ τῶν σπανίων ἀπατηλῶν συμπερασμάτων τῆς σκέψεως ν' ἀναγνωρίζη τὸ μὲν παρελθὸν ὡς διεπόμενον ὑπὸ τῆς

β. Ὁ Μάρξ, ὑποτιμῶν τὴν δύναμιν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἔναντι τῆς ὑπ' αὐτοῦ προβαλλομένης οικονομικῆς δυνάμεως, παρεσύρθη εἰς τὴν *οὐτοπιστικὴν* πίστιν καὶ ἐλπίδα, ὅτι διὰ τῆς καταργήσεως τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαιώματος τῆς ἰδιοκτησίας θὰ τερματισθῇ οἰαδήποτε ἐξουσιαστικὴ σχέση τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων.

Εἰς μίαν κοινωνίαν, ὅπου δὲν ὑπάρχουν μισθωτοὶ καὶ κεφαλαιοῦχοι, θὰ καταργηθῇ τὸ σύστημα τῆς «ἀποξενώσεως» εἰς τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, εἰς τὴν ὁποίαν τοῦ λοιποῦ ἡ ἐργασία θὰ εἶναι ἐλευθέρα, δημιουργικὴ καὶ εὐχάριστος δραστηριότης.

Σχετικῶς ἀναφέρω ἐδῶ τὴν ἄποψιν τοῦ Lenin, καθ' ἣν ἡ ὅλη κοινωνία θὰ γίνῃ ἓνα μοναδικὸν γραφεῖον καὶ ἓνα ἐργοστάσιον μετὰ τὴν αὐτὴν ἐργασίαν καὶ μετὰ τὴν αὐτὴν πληρωμὴν. Κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τῆς κομμουνιστικῆς κοινωνίας θὰ ἐπιβληθῇ γενικὴ ὑποχρέωσις πρὸς ἐργασίαν καὶ ἡ ἀμοιβὴ θὰ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἐργασίαν. Κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν θ' ἀπαιτῆται παρ' ἐκάστου ἐργασία, ἐργασία ἀνάλογος πρὸς τὰς ἰκανότητάς του, καὶ θὰ τῶ ἀπονέμεται ὅ,τι χρειάζεται. Ἄλλὰ ὁ Trotzki (1937) παρετήρησεν ἤδη: εἰς μίαν χώραν, ὅπου τὸ κράτος εἶναι ὁ μοναδικὸς ἐργοδότης, ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὴν ἐξουσίαν σημαίνει βαθμιαῖον θάνατον ἐκ πείνης. Τὸ παλαιὸν ρητὸν «ὄ μὴ ἐργαζόμενος μηδὲ ἐσθιέτω» ἀντικαθίσταται μετὰ τὸ νέον ρητὸν «ὄ μὴ πειθαρχῶν μηδὲ ἐσθιέτω»!

Εἰς μίαν κεντρικῶς καὶ ἐξουσιαστικῶς διευθυνομένην κοινωνικὴν οἰκονομίαν, ἡ Κυβέρνησις πρέπει νὰ διαθέτῃ ἀντιστοιχῶς ἐξουσιαστικὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων ἐξασφαλίζεται ἡ παράδοσις μας μέχρι τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν τῆς καθημερινῆς μας ζωῆς εἰς τὰ κρατικὰ ὄργανα. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δυοῖν θάτερον θὰ συμβῇ: εἴτε ἡ κυβέρνησις δὲν κάμνει ἀποφασιστικὴν χρῆσιν τῆς ἀρμοδιότητος καὶ τῆς ἐξουσίας, τὰς ὁποίας δύναται νὰ διαθέτῃ καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἀντὶ τῆς οικονομικῆς τάξεως καὶ ὀργανώσεως θὰ ἐπικρατήσῃ τὸ οικονομικὸν χάος, εἴτε ἡ κυβέρνησις θὰ κάμῃ σοβαρὰν χρῆσιν τῶν ἀρμοδιοτήτων της καὶ τότε εἰς οὐδὲν ὠφελοῦν τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα, τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν, ἡ Βουλὴ, τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας καὶ τὰ πανηγυρικῶς ἀναγνωριζόμενα ἀτομικὰ δικαιώματα, ἀλλὰ μόνον ὁ Θεὸς νὰ ἔχῃ ἔλεος ἐφ' ἡμῶν.

Ὁ ἰδιωτικὸς ἔλεγχος τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς κατοχυρώνει τὴν τελευτήριαν καὶ τὴν ἀσφάλειαν. Εἶναι ἀπίθανον εἰς μίαν κοινωνίαν, ἣτις ἔχει συνθέσει τὴν ἐλευθερίαν, νὰ εὑρεθῶν πολλοὶ ἀνθρώποι διατεθειμένοι νὰ ἐξαγοράσουν τὴν ἀσφάλειαν, τὴν ὁποίαν παρέχει ἡ ὑποχρεωτικὴ ἐργασία, ἀντὶ τοῦ τιμήματος τῆς θυσίας τῆς ἐλευθερίας. Πρέπει νὰ γίνῃ σαφῶς συνειδητόν, ὅτι ἡ ἐξουσία ἐπὶ τῆς παραγωγῆς τῶν ἀγαθῶν εἶναι ἀληθῶς ἐξουσία ἐπὶ τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων. Ἴσως θὰ ἔδει νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι ἡ ἀνισότης τῶν εἰσοδημάτων εἶναι μεγαλυτέρα εἰς τὴν σοβιετικὴν Ῥωσίαν, ὅπου ἐπικρατεῖ τὸ μπολσεβικικὸν καθεστῶς, μετὰ τὸν μοναδικὸν ἐργοδότην τὸ κράτος, ἀπὸ τὰς ἡ-

νωμένης Πολιτείας τῆς Β. Ἀμερικῆς. Διὰ τὸ 1939 ἐκτιμᾶται ὑπὸ τοῦ Trotzki ὅτι 11—12% τοῦ Σοβιετικοῦ πληθυσμοῦ λαμβάνουν 50% τοῦ ἐθνικοῦ εισοδήματος, ἐνῶ εἰς τὰς Ἡν. Πολιτείας 10% τοῦ πληθυσμοῦ λαμβάνουν 35% τοῦ ἐθνικοῦ εισοδήματος⁽¹⁾. Πρέπει νὰ τονισθῇ σαφῶς, ὅτι ἀπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ οἰκονομικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία παρουσιάζει ἀδιαπτῶπως πάγιον οἰκονομικὸν καὶ κοινωνικὸν διαφορισμὸν καὶ ὅτι ἀφ' ἧς ὁ ἀνθρώπος ἐξῆλθε τῶν ὀρίων τῆς κοινότητος, ὅπου ἐπεκράτει ἡ συναισθηματικότης, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν κοινωνίαν, ἡ ὑπαρξις τοῦ Κράτους εἶναι τὸ ἀναπότρεπτον παρακολούθημα τῆς ἐξελισσομένης κοινωνίας. Ἀλλ' ἂν ἡ πολιτικὴ ἐξουσία διαφθίρῃ, τότε ἡ ἀπόλυτος πολιτικὴ ἐξουσία τοῦ κομμουνιστικοῦ κράτους διαφθίρει ὀλοκληρωτικὰ⁽²⁾.

γ. Ἐσημειώθη ἀνωτέρω, ὅτι ὁ Μαρξισμὸς παρουσιάζει ζωτικότητα καὶ μάλιστα ὅτι σήμερον ἔχομεν καὶ κομμουνιστικὰ κράτη. Εἶναι τῆς μόδας νὰ ἀκούεται σήμερον ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς ἔρχεται καὶ ὅτι ἐν μέρει εἶναι παρῶν, διότι ἄνευ αὐτοῦ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ζήσωμεν.

Συναφῶς θὰ ἔδει νὰ τεθῇ τὸ ἐρώτημα, ἂν αἱ κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα σημειωθείσαι ἐπαναστάσεις καὶ τὰ κατὰ συνέπειαν τούτων ἐπιβληθέντα σοσιαλιστικὰ καθεστῶτα, δύναται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς προλεταριακὰ — σοσιαλιστικὰ ἐπαναστάσεις ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας.

Νομίζομεν, ὅτι τὰ γεγονότα δικαιολογοῦν περισσότερον τὰς ἀπόψεις τῶν Hilferding καὶ Bucharin, ὅτι ἡ κεφαλαιοκρατία θὰ καταστραφῇ συνεπεῖα πολιτικῶν γεγονότων καὶ οὐχὶ βάσει τῆς λειτουργίας τοῦ οἰκονομικοῦ μηχανισμοῦ (ἢ συγκέντρωσις, ἐν συνδυασμῶ μετὰ τὴν μείωσιν τῆς ἐντάσεως τῶν κρίσεων, συνέβαλεν εἰς τὴν σταθεροποίησιν), δηλαδὴ συνεπεῖα ἐξωτερικῶν ἀντιφάσεων, δηλαδὴ πολέμων καὶ οὐχὶ ἐσωτερικῶν ἀντιφάσεων.

Φυσικὰ ὁ ὀρθόδοξος μαρξισμὸς ἐμμένει εἰς τὴν ἀποψίν του, ὅτι ἡ κεφαλαιοκρατία θὰ καταστρέψῃ ἢ ἰδίᾳ τὴν οἰκονομικὴν τῆς βάσιν. Ἀλλὰ καὶ ὁ φιλελευθερὸς κόσμος πρέπει νὰ καταπολεμῇ μετὰ δραστηκότητος τὴν ὑπὸ τῶν Σοβιέτ ὑποστηριζομένην ἀποψιν, ὅτι ὁ κομμουνισμὸς θὰ γίνῃ μίαν ἡμέραν τὸ παγκόσμιον κοινωνικὸν καὶ οἰκονομικὸν σύστημα. Ἰδίᾳ ὁ φιλελευθερισμὸς πρέπει νὰ προφυλάσσει ἀπὸ ἐκείνους οἵτινες θέλουν νὰ μᾶς πείσουν, ὅτι ὁ κόσμος ἐξελίσσεται καθ' ὠρισμένους νόμους ἀνεπιδέκτους ἀνθρωπίνου ἐπηρεασμοῦ. Δὲν ὑπάρχει κοινωνικὴ διαδικασία ἐκφεύγουσα τοῦ ρυθμιστικοῦ ρόλου τοῦ ἀνθρώπου. Ποῦ ἄγει ὁ κόσμος, ἐὰν ἡμεῖς ἀποβάλωμεν τὴν πίστιν, ὅτι δυνάμεθα νὰ διαμορφώσωμεν τὰς πάσης φύσεως κοινωνικὰς σχέσεις; Εἰς ὅλας τὰς προηγμένας φιλελευθέρας δημοκρατίας ἔχει ἐπέλθει σοβαρὰ ἐξίσωσις ὡς πρὸς πολλὰς ἀπόψεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἀξιόλογον εἶναι νὰ ἐξαρθῇ, ὅτι ἡ ἐννοια καὶ ἡ περίοδος τῶν ταξικῶν ἀγῶνων ἀνήκουν εἰς τὸ παρελθόν. Εἰς ὠρισμένας φιλελευθέρας δημοκρατικὰς χώρας ἐπέστη τὸ χρονικὸν σημεῖον διὰ πολλοὺς ἀνθρώ-

1) J. Burnham, The Managerial Revolution 1941, S. 43

2) J. Burckhard: Weltgeschichtliche Betrachtungen 1921, S. 91 «und nun ist die Macht an sich böse, gleichviel wer sie ausübt».

πους πολλῶν κοινωνικῶν στρωμάτων, δι' οὓς ἡ κατάκτησις τῆς εὐημερίας δὲν εἶναι καὶ τὸ καθ' αὐτὸ νόημα τῆς ζωῆς!

δ. Ἐν προοιμίῳ ἐσημειώθη, ὅτι ὁ ἀντίπαλος τοῦ σοσιαλισμοῦ εἶναι ὁ φιλελευθερισμός. Καὶ προσθέτομεν, ὅτι αἱ ἀντιφιλελεύθεροι δυνάμεις συνσπίζονται ipso facto ἐναντίον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον εἶναι φιλελεύθερον. Νομίζομεν ὅτι δὲν ἔγινεν εἰσέτι συνείδησις, ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς περιορίζει τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν, ἐνῶ ἡ ἀστική δημοκρατία ἐπεκτείνει ταύτην.

Τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐξισώσεως τῶν οικονομικῶν ὄρων, πρὸς τὸ ὁποῖον τείνουσιν καὶ τὰ δύο συστήματα, ἐπιδιώκεται ὑπὸ μὲν τοῦ σοσιαλισμοῦ διὰ τοῦ ἐξαναγκασμοῦ καὶ τῆς ὑποδουλώσεως, ἐνῶ ἡ ἀστική δημοκρατία ἐπιδιώκει τοῦτο διὰ τῆς ἐλευθερίας. Ὁ σοσιαλισμὸς εἶναι σαφῶς ὀλοκληρωτικὸν καθεστῶς καὶ οἱ ἐκπρόσωποι τούτου διεκήριξαν, ὅτι ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου πρέπει νὰ περιορίζεται ὅλονεν καὶ περισσότερο μὲ τὴν ὅλονεν καὶ περισσότερο σύνθετον ζωὴν τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ. Ἡ σημερινὴ γενεὰ ἔχει πείραν περὶ τοῦ τί συμβαίνει, ὅταν οἱ ἄνθρωποι χάνουν τὴν ἐλευθερίαν των καὶ ὑποβάλλονται εἰς τὴν ἐξαναγκαστικὴν ὀργάνωσιν τῆς κοινωνίας. Ὁ σοσιαλισμὸς πιστεύει εἰς δύο πράγματα, δηλαδὴ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ὀργάνωσιν, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι μόνον διάφορα ἀλλὰ καὶ ἀσυμβίβαστα. Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ὀλοκληρωτικῆς ὀργάνωσεως.

ε. Ὁ Μάρξ μὲ τὴν θεωρίαν του περὶ ταξικοῦ ἀγῶνος, τὴν ὁποίαν ἐσχίρα μάτισεν ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴν πραγματικότητα, δημιουργεῖ τὸ περίφημον δῶνυμον: κεφαλαιούχων — ἐργατῶν, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι παρὰ μία κολοσσιαία θεωρητικὴ ἀφαίρεσις, τὸ δὲ σύστημα τοῦτο μεταφέρει ἐκτὸς χρόνου καὶ τόπου, ἐνῶ ἡ πραγματικότης δὲν γνωρίζει πλέον τὴν ταξικὴν κοινωνίαν, ὑφ' ἣν ἔννοιαν ἀνέπτυξε ταύτην ὁ Μάρξ, οὔτε ἡ ἐξέλιξις ἐπηλήθευσε τὴν πρόγνωσιν τοῦ Μάρξ περὶ τῶν δύο πόλων.

Τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον τοῦ Μάρξ πρέπει νὰ κρίνεται ἐν ὄψει τῆς ἐποχῆς του, ἥτις ἐδικαιολογεῖ τὰς θεωρητικὰς του σκέψεις, καθὼς καὶ τὴν πολιτικὴν του δραστηριότητα ἐμπνεομένην ἀπὸ ἀνθρωπισμὸν.

Ἡ μαρξιστικὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ἥς βᾶσις εἶναι ἡ οἰκονομοτεχνικὴ ὡς *monocausa*, δὲν ἐξαρκεῖ διὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ ἱστορικῶς γίνεσθαι, δηλαδὴ αἱ οἰκονομικαὶ σχέσεις δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς συντελεστὴς γενικοῦ κύρους ἱκανὸς νὰ ὀργανώσῃ τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι. Ὁ ὕλισμὸς καὶ ὁ μονισμὸς δὲν εἶναι τὸ ἀπαύγασμα ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν. Μᾶλλον οὔτοι προήλθον ἀπὸ τὴν ἀντίθεσιν φιλελευθέρων διανοουμένων κατὰ τῆς πνευματικῆς δεσποτείας τοῦ κλήρου. Κατὰ τὴν ἀρχουσαν γνώμην, ἡ σύγχρονος ἐπιστήμη δὲν ἐπαληθεύει τὸν ματεριαλισμὸν καὶ τὸν μονισμὸν. Ἀξιόλογον εἶναι νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἐνῶ οἱ κομμουνιστικοὶ ἡγῆται ἐπίστευον, ὅτι τὰ διαπλανητικὰ ταξίδια θὰ ἐσάλευσον τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις, ταῦτα ἐτόνωσαν ἐπὶ μᾶλλον τὰς θρησκευτικὰς καὶ ψυχῆς ἀπόψεις τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὴν ἀστροναυτικὴν. Ἀξιωματικόν εἶναι, ὅτι ἡ ἐξέλιξις τοῦ μαρξισμοῦ εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ ἀναγνωρίζει ὅλονεν καὶ περισσότερο μεγαλύτερον ρόλον εἰς τὴν προ-

ωπικότητα, εις τὰς ιδέας καὶ θεωρίας (1) καὶ οὕτω καὶ διὰ τὴν μαρξιστικὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ ἐλευθερία ἐμφανίζονται ὡς *concausa* (2) εἰς τὴν ἐξήγησιν τοῦ ἱστορικῶς γίνεσθαι.

1) Wetter, S. 255.

2) Ἴδὲ Ἀ. Σιδέρης, Ὁ ἱστορικὸς Ὑλισμὸς, 1925, ὅπου ἀναφέρεται ἡ ἄποψις τῶν Μάρξ καὶ Ἐγκελς ἀποκρουόντων τὴν γνώμην ὅτι ἡ παραγωγή τῆς ὑλικῆς ζωῆς καθορίζει τελικῶς τὴν ἱστορίαν. Κατ' αὐτοὺς ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ὁ οἰκονομικὸς παράγων εἶναι ὁ *μόνος* προσδιοριστικὸς τῆς πορείας τῆς ἱστορίας «παρουσιάζει τὴν θεωρίαν ἄτονον, ἀφηρημένην καὶ χωρὶς νόημα».

Κατὰ τὴν κριτικὴν ἄποψιν τοῦ συγγραφέως οἱ ἠθικοὶ παράγοντες εἶναι δευτερόγονοι, σελ. 142-148.